

rajočemu izdajstvu protiljudske reakcije je postavil nasproti svoj boj za slovensko narodno enotnost in uspel. Hkrati s tem pa je tudi samemu sebi olajšal svojo zgodovinsko pot.«³⁹

Danes lahko rečemo, da je dialektična povezava prizadevanj delavskega razreda za družbeno revolucijo na Slovenskem s slovenskim narodnim vprašanjem, povezava, ki ni izvirala iz taktičnih preudarkov, marveč je bila del programa Komunistične partije, ko je ta spoznala nalogo proletariata kot dela družbe v narodnem okviru, bila dejansko edina uspešna revolucionarna pot. Po njej je bil dosežen optimalni uspeh, kakršnega je Lenin predvideval samo za narode na najvišji stopnji razvitosti,⁴⁰ da je do samoodločbe prišlo obenem z diferenciacijo med proletariatom in buržoazijo, da je samoodločba naroda bila tudi samoodločba delovnih ljudi. V ljudski revoluciji so bila prvič v zgodovini osvobojena in v enotni oblasti združena vsa slovenska področja. S svojo izvršeno samoodločbo je slovenski proletariat tudi tam, kjer je mednarodna politika njegovo dejanje zanikala in ga skušala z državnimi mejami odriniti, dal slovenskemu ljudstvu največjo moralno politično pridobitev in vrednoto za prihodnost — primat revolucije.

SLEPČEVA VRNITEV

(M a s k a)

J u š K o z a k

Srce mi je razbijalo, ko me je sestra pripeljala domov, k materi, ki je že vse vedela.

Obstal sem pred domačo hišo in prosil sestro, da bi malo počakala. Srce sem čutil v grlu. Otipal sem plot. Še vedno zapira vrt na cesto. Ko sva ga z materjo pred vojno popravila, sem vse letve sam pribil.

Nizka, pritlična hišica v Rožni dolini. Oče in mati sta jo postavila eno leto pred mojim rojstvom. Kako je bil oče ponosen nanjo, ker jo je sam vzdignil do strehe. Zada je zasadil drevesa in mati je spredaj uredila gredice. Oče se ni dolgo veselil svoje hišice, dreves in vrtička. Poleti, ko sem končal drugi razred gimnazije in se klatil po Rožniku,

³⁹ Boris Kidrič, *Za enotnost delavskega razreda Slovenije*, n. n. m., str. 290.

⁴⁰ Lenin, Poročilo o partijskem programu na VIII. kongresu VKP(b), Zbornik »O nacionalnem vprašanju«, Ljubljana, str. 392.

kopal v Malem grabnu, mu je lokomotiva odrezala obe nogi. Bil je strojevodja in je po nesreči padel pod stroj. Še tisto noč je izdihnil. Potem sva živela z materjo sama. Dolgo je ni zapustila črna žalost. Mene pa je nosilo življenje naprej in mi ni dalo počitka. Očetova podoba mi je v spominu umrla.

Vrata še vedno škripljejo. Stezice med gredicami je na novo posula s peskom. Nisem naredil še dveh korakov, ko sem zaslišal stopinje. Mati!

»Just, Just!« Oklenila se me je, da mi je zastajal dih. »Si vendar prišel, samo da si prišel.« je jecljala. Beseda se ji je zatikala. Čeprav je vse vedela, sem čutil, kako se premaguje, da ne bi izbruhnila v jok. Za črnimi očali ni bilo oči, ki jih je tolikrat poljubljala. »Saj bi se jezila, Just, pa se ne morem, kadar me pogledaš. Kje si ukradel te čudne oči? Moje niso in tudi očetove ne.« Ko sem bil že suplent na gimnaziji, je večkrat vzdihnila. »Da bi se le kaka flenča ne ujela na te oči. Ženske so nore nanje.«

Stali smo še vedno na stezi in še me mati ni izpustila. Kar utrgalo se mi je. »Mati, nič več te ne vidim.« — »Samo da si se vrnil,« je ponavljala, kakor da me je preslišala.

Sestra je najbrž opazila, da nas sosedovi izza plota ogledujejo, in nama svetovala, da bi rajši stopili v hišo. Mati me je za pod pazduho vodila po stezi in pred mano so se odprla vrata. Prestopil sem domači prag. Vedel sem, da sem v široki veži, kjer je vedno stala klop, ki jo je mati poleti prenašala pred hišo, kjer se je na večer hladila. So še vedno poleg vrat v stranišče prislonjene grablje, motika in lopata? Tipal sem na desno, da bi dosegel vrata v kuhinjo.

»Just, pojdemo v sobo.« In že me je mati rahlo obrnila in odprla vrata.

Kakor tujec sem se znašel v sobi, v kateri sem včasih poznal vsak kotiček in vedel, kam sežejo sončni žarki poleti in pozimi. Kje stoji zdaj miza? Je postelja še v kotu, in knjižna omara ob steni poleg vrat? Obstal sem sredi praznine.

»Just, tudi stola nisem premaknila, odkar si odšel.« Njena roka me je lahko vodila do mize, še vedno pogrnjene s prtom. Posadila je sestro na mojo levico. Beseda se nam je zataknila. Mati ni prenesla molka, kakor bi se nečesa bala.

»Sinko, si lačen? Čakaj, ocvrla ti bom jajčka, potem ti skuham kave.«

»Ne trudi se, mati,« sem ji prigovarjal. »Nisem lačen. Kavo pa le skuhaj.« Nasmehnil sem se.

Čutil sem, kako se je oddahnila, ko je zagledala moj smehlaj.
»Tako bo kava, sinko, potrpi malo.«

Bilo je, ko sem gledal pri tej mizi skozi okno. Spomladi in poleti je bilo odprto in vonjave iz vrta so v mraku polnile sobo. Sedaj še tega ne vem, ali je odprto. Šele sestra mi je povedala.

Vrata so se odprla, mati je prinesla kavo. »Nalila ti bom skodelico.«

»Mati, še vedno kuhaš dobro kavo, kako je zadišala.« Videla je, da se ne upam poseči po skodeli, in mi je z nežnim prijemom vodila roko do skodele. »Pazi, da se ne opečeš, vroča je.«

Srebali smo kavo.

»So drevesa, mati, že visoka?«

Tedaj se je zgodilo. Morda se je spozabila, ali pa ni pomislila.

»Visoka, visoka so. Sinko, boš videl.« je dejala in v trenutku obmolnila, kakor da jo je krč stisnil v grlu. Vzdihnila je in zahlipala. Slišal sem, da je vstala in hitela iz sobe. Da bi prikrla jok pred mano. Zbolelo jo je, da se je spozabila in me spomnila, da nimam oči. Če bi mati vedela, da me njena beseda ni več prizadela, bi ji bolečina ne bila stisnila srca.

Mirno sem čakal, da se je vrnila. Solze, ki so ji zunaj lajšale grenko resnico, so jo pomirile. »Si popil kavo? Čakaj, še ti jo nalijem. Saj vem, da jo še vedno rad piješ.«

»Mati, ne jemlji si k srcu,« sem jo tolažil. »Dobro vem, da ne bom nikoli več videl. Kakor sem se moral jaz, se boš morala tudi ti temu privaditi.«

»Bom, bom, samo da si živ. Kako bi živela brez tebe?«

»Mati, zdaj se bom moral vrniti v Dom. Čas bo, sestra. Vsak dan se bom oglasil pri tebi.«

Ko je mati zaslišala sestro, da lahko še nekaj časa posedim, se je uprla.

»Ne, sinko, nikamor ne pojdeš. Ne smeš me več pustiti same.«

Zaman je bilo sestrično prigovarjanje, da bi ji bilo pretežavno skrbeti zame. »V Domu bodo pomagali vsem, ki jim je vojna vzela vid. Igrati, peti in ne vem kaj še vse jih bodo učili.« Mati se ni dala prepričati. »Ne, sestra, ostal bo pri meni. Ne smete mi ga vzeti. Sama ga bom pripeljala v Dom, kadar bo želel priti k vam. Ne zamerite materi.«

Sestra se je poslovila, ko je videla, da materine volje ne premaga nobena beseda.

»Mati, saj ne boš zmogla,« sem ji ljubeče prigovarjal. »Ostanem dan ali dva in potem se vrnem.«

»Tega mi ne smeš storiti, Just. Če sem te rodila, ti bom dala tudi oči. Presrečna bom, če ti lahko pomagam. Za koga naj bi še živela?«

Poiskal sem njeno roko. Pod uvelo kožo sem čutil nabrekle žile. Sklepal sem, da se je postarala.

»Sinko, mrači se. Včasih si tako rad gledal, kako leze mrak v sobo. Posedi zdaj z mano, vprašuj, in vse ti bom povedala.«

Primaknil sem se k njej in ji božal koščeno roko. Čez čas jo je rahlo izvila in me objela okoli vratu. Na licu sem čutil, kako mirno ji bije žila pod zgubano kožo. Nisem pa ji mogel pogledati v oči, da bi videl ljubezen, ki se ni postarala.

CINIJE

»Si hudo trpel, sinko?«

V večerni tišini je bolj šepetala, kot govorila. Nisem ji odgovoril, da ji ne bi težil srca. Čutil sem, kako me je še tesneje objela.

»Da te ne bi več videla, nisem mogla verjeti, čeprav se je razneslo, da si padel. Potem je nekdo prinesel, da si nevarno ranjen. Jaz sem se delala gluho za vse, kar so govorili. Večkrat se mi je sanjalo o tebi. Vsa leta je moje srce mislilo samo nate. Tiste noči ne morem pozabiti, ko sem sanjala, da je dan, jasen dan, in kamor sem pogledala, sneg in sneg. Sedela sem na postelji, pred mano, okoli mene, kakor bi ne bilo več sobe in sten, samo sneg. Bleščalo se je, da so me pekle oči in sem jih morala zapirati. Takrat sem te zagledala, kako se pomikaš proti meni. Gaziš sneg, do pasu ti sega, bliže in bliže te vidim, pa ne prideš k meni. Kličem te, ne slišiš. Vedno večji si. Groza me obhaja. Ti pa rasteš in rasteš. Zdi se mi, da segaš do neba. Nikamor se ne premakneš. Kmalu ti bo glava v soncu. Kričim, vse zaman. Naenkrat me popade krč. Tvoja glava se je vžgala v soncu. Do neba segaš in glava ti gori. Vidim rdeče plamene na tvojih ramenih. Vsa kri mi je zastala in ko sem se prebudila, sem šele počasi prišla do sape.«

Roka na vratu se je narahlo zdrznila. »Čudne sanje,« sem dejal. Prebudile so spomin, kako je bilo takrat, ko se je posvetilo pred mano. Bila je svetloba, strašna svetloba.

»Mati, kako si živela?« sem vprašal, ker nisem želel, da bi govorila o meni.«

»Minilo je, minilo tudi to. Težko sem živela. Pozimi sem pletla za sosede, za vse sem bila sama, nobeden mi ni kaj prida pomagal. Ko so sosedovi zvedeli, da si šel v partizane, so mi obrnili hrbet. Sosed Gašper je bil z nami. Večkrat je prišel zvečer pokramljat, še kave mi je včasih prinesel. On mi je tudi dvakrat vrt prekopal. Eno

leto so drevesa tako obrodila, da sem še sadje prodala. Več ti nimam povedati. Že drugi mesec, ko si izginil, so ti plačo ustavili. Mislim, da so sosedovi za to poskrbeli. Sinova sta bila oba pri domobrancih. Starejšega so — tako govore — naši ubili. Mlajši pa je pobegnil. Še danes ne morejo potlačiti sovraštva. Slišala sem, kako se je stari, ko me je zagledal, pridušil in pljunil.«

»Italijani in Nemci te niso nadlegovali?«

»O, so. Tisti v črnih uniformah so prišli dvakrat. Hoteli so vedeti, kje si. Vso hišo sem jim morala razkazati in vse so pretaknili. Repenčili so se, da me bodo odpeljali. No, hujšega ni bilo, kakor da so mi pobrali nekaj jajc, drugega tako ni bilo pri hiši. Potem so odšli h Gašperju, revež je pozabil, da je na podstrešju skrnil letake. Odpeljali so ga in ga držali nekaj mesecev. Nemci niso prišli. Enkrat je pripeljal sosedov mlajši neke barabe. Zvezali so me. Posadili k peči in se vpricho mene igrali z revolverji. Eden je pomeril vame in ustrelil v tla. Še danes se pozna luknja v podu. So mislili, da se bom prestrašila in jih prosila milosti. Še besede nisem črhnila. — Kar streljajte, sem si mislila, če ste tako pohlepni krvi. Moja vas ne bo odžejala. — Dve uri so se tako igrali in potem odšli. Stara Marjana me je našla zvečer še vedno zvezano pri peči. Nikomur ni bilo zaprineseno, ko se je tako sovraštvo vnelo na svetu.«

»Koliko krvi, mati, se je prelilo, in vendar še vedno vre.«

»Vidim, sinko, žerjavica še ni ugasnila. Ne bo nikoli. Meni se je sreča nasmejala. Kaj lepšega mi življenje ni moglo dati, zdaj, ko si se vrnil. Najhujši je tisti strah, ki te podnevi in ponoči grize in kljuje. Če bi izgubila tebe, bi bila samo še senca na svetu.«

Materine besede so me dirnile. Bridka je zavest biti senca na svetu. Nič drugega nisem kot senca. Mati je zaslutila, kakšne misli so me obšle. Čutil sem, kako se me je roka še bolj nežno oklenila. Nekaj časa sva oba molčala.

»Zaprla bom okna in prižgala luč. Stemnilo se je.«

Zaskelelo me je, meni ne more več svetiti luč. Čeprav sem se že sprijaznil, da bom do konca živel v temi, so me materine besede preveč opominjale na to. Pokesal sem se, da sem ostal pri njej. V Domu bi živel med svojimi, ki niso govorili več o svetlobi in luči. Potiho sem sklenil, da se vrnem, čeprav sem vedel, kako bi jo prizadejalo, da bi se sedaj ločila od mene. Vedel sem, da je vžgala luč, ki je vedno svetila nad mizo. Na rokah sem jo začutil.

»Vsako leto sem komaj pričakala pomladi. Ljudje bi se mi bili smejali, jaz pa sem živela v čudni veri, da ne moreš umreti, dokler bodo tvoje rože cvetele.«

Nasmehnil sem se.

»Le smej se, sinko. Saj vem, da je bilo neumno. Vsaka tolažba je dobra, če se človek čuti tako zapuščenega na svetu. Ne veš, kako mi je bilo hudo, ko se je ena med vrtnicami posušila. Gnojila sem ji, zalivala, nič ni pomagalo. Še eno leto sem jo pustila, da odžene, pa ni. Vse druge so ostale in cveto vedno lepše. Posebno ona na kraju, blizu plota. Kako se je okošatila. Ko stopiš iz hiše, jo boš zaduhal. Vsako leto sem skrbno pobirala tvojim cinijam semena. Spomladi sem jih posejala v gredo pod oknom in sem jih potem presajala. Še sosed Gašper jih je hodil ogledovat. Zdaj jih ima tudi on, dala sem mu semena.«

Mislila je, da me bo razveselila. Več let sem jih gojil in jih hodil z zanimanjem ogledovat, ko so se pričeli odpirati jagodni popki. V dveh vrstah ob peščeni stezi so žarele v soncu vse barve, od temno rdečih do svetlo zlatih. Cvetele so do slane. V večerni svetlobi, ko so že zarje ugašale, so se mi zdele najlepše, kakor da se pred nočjo razodene notranja milina barve. Leonardo da Vinci je hodil opazovat človeške obraze v mraku, ko se vse poteze poplemenitijo. Razmišljanje, zakaj je narava brez umetnega križanja na eni in isti vrsti ustvarila toliko barvnih variacij, mi je vzbudilo zanimanje za biologijo in sem nekaj časa vneto prebiral razprave o dednosti in vzrokih izprememb.

Zdaj se zame ne cvetovi ne barve ne bodo več izpreminjali. Na gredicah bodo razveseljevali človeške oči, moje pa jih ne bodo več videle.

SOSED GASPER

»Oh, reva pozabljiva,« je vzkliknila mati in vstala, »kako moraš biti lačen, moj sinko. Jaz pa sedim in ti pripovedujem o cinijah. Kaj bi želel, da ti skuham?«

»Mati, ne skrbi zame. Kar imaš pri hiši, vse bo dobro.«

»Povej, sinko, če bi ne imela doma, skočim h Gašperju. Najbrž še ne ve, da si se vrnil.«

»Kaj počne Gašper?«

»Še vedno dela v tobačni tovarni. Leta so se mu že stekla, pa ne odneha.«

Prinesla mi je večerjo. Ni je strpelo, da ne bi stopila še h Gašperju.

Sedel sem v tišini. Soba je v spominu oživljala, vendar se mi življenje, ki sem ga preživel v njej, ni približalo. Še vedno sem se

počutil tujca v domači hiši. Zopet se je prikradla vame tista strašna misel: kako živeti, komu živeti?

Zaslišal sem korake na peščeni stezi. Spoznal sem globoki Gašperjev glas, ki je pred vrati utihnil. Morda iz zadrege.

»Sinko, Gašper bi te rad pozdravil.« In že mi je raskava dlan stisnila roko.

»Vsi smo veseli, da si se vrnil. Kakor že bodi.« Gašperjev glas je bil topel in odkrit. »Trda leta smo preživeli, Just.«

»Še vedno stari Gašper.« Nasmehnil sem se. »Delaš?«

»Delam. Nimam obstanka, če ne delam.«

»Hvaležen sem ti, Gašper, da si materi pomagal.«

»E, slaba je bila ta pomoč. Mučila se je reva, mučila. Pa je le prestala. Si slišal, kako so se sosedovi ponašali? Kdo bi si mislil? Pravi tigri. Stari tudi z mano ne govori. Kakor da sem mu jaz sina ubil. Če bi bili oni zmagali, bi danes Gašperja več ne bilo. Njemu se ni niti las skrivil. Sedaj bi rad drugim naložil, da si je prste osmodil.«

Čeprav mu nisem mogel pogledati v oči, sem vedel, da se za njegovimi besedami ne prikriva neizrečena misel. Ni me tolažil, ker je možato čutil, da ne more v prazno govoriti. Ko je tako sedel pred mano, sem ga videl kakor v prejšnjih časih. Vedno pomižikuje in glava se mu lahko stresa.

»Gašper, mati mi je pripovedovala, da si tudi ti pričel saditi cinije.«

»Ti je že povedala. Prej se še zmenil nisem zanje, zdaj me je prijelo. Vsako jutro, preden grem na delo, jih pregledam. Pripravil sem si posel, ko pojdem v pokoj.«

»In otroka sta zdrava?«

»Še kako. Dekle se je potegnila, da me bo kmalu prerasla. Miloš hodi že v gimnazijo.«

»V pokoj te še ne mika?«

»Odkrito rečeno. Ne. Od mladih dni sem bil vaje delo, toliko bolj bi ga zdaj pogrešal. Življenje se je pomladilo.«

»Gašper, tudi jaz čutim tako. Viharji so prebrzdali življenje.«

»No, videl sem te, čas je, da grem počivat. Zjutraj sem že pred svitom na nogah.« Toplo mi je stisnil roko. Med vrati se je še enkrat ustavil. »Če bi kaj potrebovala, saj vesta, kje je Gašper.«

»Zlata duša.« je dejala mati, ko se je vrnila.

»Res sem vesel, da sem spet govoril z njim.« Čutim, kako je njegov mir segel vame. Še vedno me obkroža topli, globoki glas človeka, ki se v življenju nikamor ne žene in je zadovoljen, da živi, ter preudarno presoja vse okoli sebe.

Mati mi je postiljala posteljo, ki je stala še vedno v kotu poleg njene sobe. Na vse načine mi je skušala pomagati. Branil sem se, ker sem se bal, da je ne bi preveč prizadelo, ko bom odložil črna očala. Zaman sem se obotavljal, da bi ji ta pogled prihranil. Prej ali slej bi morala videti sina brez oči. Stala je v bližini. Čutil sem, kako je zadrtela, zajela sapo in obmolknila. Morda so ji solze zalile oči in je stisnila ustnice, da bi se pred mano ne izdala, kako so jo prevzele prazne očesne votline. Samega sebe še nisem videl. Večkrat sem otipal globoke brazgotine. Slutil sem, da so morale mater zgroziti. Srce ji je neslišno zaječalo. Zadušila je bolečino.

»Lezi, sinko,« je čez čas spregovorila s tišjim glasom. »Po toliko letih boš zopet spal v svoji postelji. Vse sem ti pripravila kakor včasih. Pustila bom vrata k sebi odprta, kar pokliči, če bi kaj potreboval.« Počakala je, da sem legel, in mi položila roko na čelo. »Luč sem ugasila.« Zopet je pozabila, da bi je ne videl, čeprav bi jo pustila goreti.

Nočna tišina je bila strupena samota. Vrnil sem se med ljudi, z njimi pa ne morem živeti. Vesele se sonca, gledajo, kako se luči prelivajo. V očeh jim žari ljubezen do vsega živega. Meni pa ni dano več gledati, kako se svet izpreminja, samo s spominom nanj hodim med ljudmi. Moj svet je mrtev svet. Nikoli več ne bo posijala luč vanj. Zavest živega mrtveca je hujša od noči, v kateri živim. Če živim...?

Nekateri laže prenašajo bridko usodo. Kakšen šaljivec je v Domu mladi fant. Prej pastir in hlapček, zdaj se bo izučil za telefonista. Neizrečeno srečen in ponosen je, da bo sedel pri telefonu. Kadar smo se zvečer spravljali spat, je vedno sprožil kako šalo. »Fanije, je pač tako, da ne zna vsak kot mi. Če drugi ljudje zaspe, zapro oči. Nam jih ni treba.« Smejal se je tako pristrčno, da nas je vse prevzela dobra volja. Neznansko je bil radoveden. Prisluškoval je vsem pogovorom in vedno je izpraševal, kaj pomeni ta ali druga beseda, da je nekaterim, bolj zlovoljnim kar presedal. Vendar smo ga vsi radi poslušali, ko je v svojem idrijskem narečju pripovedoval, kako se je kot kurirček potikal skozi gozdove po nevarnih stezah. Kadar ga je najbolj stiskalo pri srcu, si je tiho prepeval stare pesmi, ki jih je vpletal s hreščečim, zagrlenim glasom v pripovedovanje.

Večere in noči sem sedel tam pri mizi in reševal matematične enačbe. Koliko papirja sem včasih popisal, da se mi je odkrila vrednota neznanke. Večkrat je že jutranji svit silil v temo na vrtu. Matematika in fizika sta bili moja strast. Bili sta mi ključ spoznanja, železna

logika, pred katero zvodene vsi ugovori. Ta študij mi je zdaj zaprt. $ax^2 + bx + c = 0$. — — $V = \frac{4}{3} \pi r^3$ — — Pitagorov izrek. — Formul res še nisem pozabil. A izpeljal jih ne bom več. Ne, nikoli več...?

Tudi ne bom več hodil ponoči na vrt pod zvezdno nebo. Oči so se mi vsesale v temine in sem se moral oprijeti, da se nisem opotekel. Vedno se mi je zdelo, da ni bolj veličastnega dejanja, kot so formule, s katerimi je človek uravnal kroženje nebesnih svetov. Kopernik, Newton, Einstein. — $E = Mc^2$ — Herojska dejanja, in vendar tragična. Kolikokrat sem odrevenel pred strupenimi vprašanji: Kam? zakaj? in čemu? Kje je Nič? Napenjal sem možgane, dokler se mi od vrto-glavice ni vse zameglilo. Sunt fines. Samo enačba je: Biti je v neskončnosti Nič.

S človekom, ki bi poskušal razrešiti to enačbo, je tako kot z mano, ki ne morem predreti teme. Začutil sem topo bolečino, kakor da mi železen obroč stiska glavo. Ne, teme ne bom nikoli več predrl.

Polastila se me je mrtvoudna utrujenost. Morda sem zadremal. Ne vem, koliko časa. Zbudila me je žareča svetloba, ki me je oblila znotraj teme. Kakor takrat, ko me je zadelo. Že večkrat me je vrgla iz sna.

Najprej se mi je samo zdelo. Vzdignil sem se in napeto prisluškoval. Nisem se motil. Iz materine sobe je prihajalo pridušeno ihtenje. Ni spala. Ves večer je zadrževala solze, da bi mi ne otežila vrnitve. Ko je ostala sama — bila je prepričana, da spim — so jo solze posilile. Materino srce je jokalo zaradi sebe in mene. Zavedala se je žgoče resnice, da mi, kolikor bi si prizadevala, ne bo mogla lajšati življenja.

Molčal sem in prisluškoval, ker sem vedel, da nobena beseda ne more utešiti srca, ki je pogumno prenašalo vse težave, pričakovalo in upalo.

Nisem mogel več zaspati. Če bi mati vedela, kako osamelega sem se počutil takrat, ko sem spoznal svojo usodo. Ne, tega ne bo nikoli zvedela.

Spomini so se prebujali in odganjali spanec.

Sedel sem pri odprtem oknu in prisluškoval v poletno noč. Vonjave vrtnic so z južnim dihom vele v sobo, zato nisem spustil zastora. Pisani rilčkar je krožil pod žarnico, ki ga je zvebila, da ni našel več rešne poti. Trdi koraki na cesti. Tuji glasovi. Italijanska patrolja. Rezek poziv, da moram zatemniti.

Polnoč je minila, ko so lahno zaškripala vrtna vrata. Komaj slišni koraki so se približali k oknu. »Just!« »Zina?« »Pojutrišnjem zjutraj greva. Dopoldne te bom čakala na klopici pri prelazu. Vse drugo izveš.«

»Zina!« Vitka postava je izginila, videl sem jo skozi temo. Sloka, stisnjena v pasu. Valovi kostanjevih las nad belim čelom, šegav nasmeh napetih ustnic, nežne prsi, željne, lakomne poljubov. Neugnana je njena volja, ne pozna malodušja in ovir. Že dve leti, odkar se poznavata, je partijka. V šepetajočih pomenkih in objemih na klopeh pod košatimi kostanji mi je večkrat zaupala dvome, da bi kdaj mogel postati član partije. Vendar me ni nič manj ljubila.

»Ljubim,« mi je zatrjevala, »da ne veš, kako. Poznam tvoje srce, povsod si z mano. Edino, kar me žalosti in greni moja ljubezen, so tvoji čudni pomisleki, da ne morem kot partijka biti samo tvoja. Motiš se.«

V dneh okupacije naju je ljubezen združila v podtalnem delu.

Dišale so pokošene trave, med zelenimi vejami so se lesketale zvezde, ko sva se skrivala v sencah in mi je povedala, da odhaja v gozdove. Odločil sem se, da pojdem z njo. — »Srečna sem, presrečna,« mi je dejala in me objela. »Povej, ali greš zaradi mene?« — Odkritosrčno sem ji priznal, da tudi zaradi nje. »Poznaš moje misli in dobro veš, da je tvoje življenje tudi moje. Če kdaj, imava oba samo eno pot.« — Obljubila mi je pomoč. Skoraj zadušila sva se v poljubih. — »Ljubi me, dragi, ljubi,« — je dihala omamljena, »morda se ljubiva zadnjič.« — Ko mi je obležala v naročju, so mi nežni prsti mršili lase. »Vidiš, tudi jaz sem neumna. Le kaj govorim.«

Šla sva skupaj mimo straž na bloku. Preoblekla se je v kmečko dekle, ki je pripeljalo mleko v mesto. Hodil sem poleg nje s koso na rami. Ne vem, zakaj so jo zadržali, ko so pregledovali dovolilnice. Zaradi suma ali iz nagajivosti. Morala je počakati. Z ukazujočim pogledom se je poslovila. Še ozreti se nisem smel. Na javki sem jo čakal dva dni. Nisva se več srečala. Krožile so govornice, da so jo poslali v taborišče, in druge, da je prišla v partizane po italijanski okupaciji in je pogumno padla.

V brigado sem prišel razdvojen. Hodil sem po gozdovih z žgočim hrepenenjem. Prikazovala se mi je v snu tako živa, kakor sem jo čutil ob sebi, ko sva se po prašni cesti približevala bloku. Če bi se bila ločila drugače, bi se bolečina v srcu morda pomirila. Najina pot se je pretrgala v trenutku, ko bi ji bilo življenje izpolnilo zaželene sanje. Ostal sem sam s strašnim vprašanjem.

Rok, komisar naše čete, jo je poznal z univerze. Nikoli se nisem izdal, da je bila moje dekle. Večkrat, ko smo plegli v gozdni temini, je prišel k meni in pričel govoriti o njej. Hvalil je njeno vnemo pri partijskem delu, njeno odločnost in gorečnost. Sprva se mi je zdelo, da rad obuja spomine nanjo in njuno skupno delo. Ko sem ga dalj

časa opazoval in globlje spoznal njegovo naravo, sem pričel sumiti, da ima pri tem posebne namene, ki jih ne morem uganiti. Rok je bil drzen fant, ošaben in domišljav. V presojanju človeka so zanj veljala le partijska merila. Neko čudno krutost sem zasledil v njem, da me je marsikdaj zgrozila. Kakor je bil do mene skoraj sladkobno prijazen, se nisem mogel otresti vtisa, da poskuša nekaj zvedeti o Zini ali o meni. Zastavljal mi je vprašanja, o katerih nisem vedel, kam merijo. Njegovo tipanje mi je postalo zoprno. Ogibal sem se ga, kar je hitro opazil, a se je delal, da ne vidi, in ni prenehal vrtati vame.

Bilo je tisti dan, ko smo zjutraj po deževni noči zadeli na Italijane, ki so nas obsuli s križnim ognjem. Čeprav smo hitro zavzeli položaje, se premoči nismo mogli upirati. Morali smo se umakniti in izgubili smo dva borca. Rok je reševal komaj sedemnajstletnega fanta, hudo ranjenega, z največjim naporom, da sem ga moral občudovati. Italijani so nas vse dopoldne sledili in popustili šele popoldne, ko je zopet pričelo liti. Proti večeru smo se ustavili na gozdnem vrhu. Po polnoči sem prevzel do kože premočen stražo. Sedel sem pod streho goste smreke, napenjal oči in ušesa. Begalo me je šumenje dežja. Zdrznil sem se, ko mi je Rok položil roko na ramo. Nisem ga pričakoval. Povedal mi je, da je mladi fant izdihnil. Krogle so mu prebile pljuča.

Ne vem, ali je bila kriva noč ali utrujenost po dveh dneh premikanja v dežju, skoraj brez počitka, da sem mu odkritosrečno priznal, kako me vse življenje preganja bojazen pred smrtjo. Zdelo se mi je, da se je porgljivo nasmehnil.

Nekaj dni pozneje me je zopet zapel v pogovor. — Si se že kdaj izprašal, zakaj se bojiš smrti? — Pozorno je čakal na odgovor. — Ne vem — sem dejal. — Veselim se življenja in ne bi rad umrl. — Dekle? — je poizvedoval. Prezrl sem vprašanje. — Malomeščanski egoizem in mehkužnost? — Saj ti pravim, da ne vem. — Takrat sem ga naravnost zamrzal. Kaj stika po meni? On pa je s tečnim glasom vrtal naprej. — Vsaka stvar ima svoj vzrok. Tudi bojazen pred smrtjo. Kdor se bori za svobodo in revolucijo, se ne bo bal smrti. Boji se le človek, ki je sam sebi vse na svetu. — Naveličan tega pogovora, sem bleknil. — Morda imaš prav. — — Torej priznaš? — — Priznam. — Pred smrtno nevarnostjo bi tudi pobegnil, kaj? — Izzivalno vprašanje me je tako užalilo, da sem obmolknil. Nekaj časa me je ostro ogledoval in jedko pristavil. — Partizani ne mislijo na smrt in se je ne boje. Glej fante, kako hladnokrvno umirajo. — Mislim, da se tudi med njimi vsak boji smrti. — Porogljivo me je zavrnil. — Ne, ker vedo čemu umirajo. — —

Po tem pogovoru me je še redko kdaj prijazno ogovoril. Vedno in povsod sem občutil njegove oči na sebi. Z Rokom si nisem bil nikoli na jasnem. Najbolj me je odbijalo, da mu je bilo vse jasno, zanj ni bilo nobene neznanke v življenju. Za borca je vneto skrbel in prenašal z njimi vse težave, brez najmanjše nejevolje. Čeprav se mi je njegova krutost, kadar je kdo kršil disciplino, upirala v dno duše, sem si moral potihoma priznati, da v boju in posebno še v partizanskem ne gre drugače.

Globoko me je prizadelo, ko sta dva borca neke noči zapustila četo in izginila. Rok me je zasliševal kakor sokrivca, čeprav sem fanta komaj poznal. Nezaupanje me je ponižalo. Ogorčen sem mu izjavil, da na tako sumničenje ne bom odgovarjal.

Žan, komandant naše čete, ni bil istih misli. Kovinar po poklicu, v kraljevi vojski podoficir, je bil molčeč človek, že v srednjih letih. Borci so ga spoštovali zaradi osebnega poguma in modrega vodstva. Kot komandir se je večkrat izpostavljajl nevarnosti. Nikoli ni po nepotrebnem utrujal ali žrtvoval ljudi. V pogovorih je bil odkrit in je imel posluh za človeka. Z njim sva se dobro razumela.

Morda je takrat po pobegu onih dveh čutil, kako me je Rokovo zasliševanje potrlo. Nekaj dni pozneje me je ustavil in vprašal, kako je z mano. Odkrito sem mu priznal, da se počutim kakor garjeva ovca v četi. Nasmehnil se je in mi položil roko na ramo. — Just, ne bodi tako občutljiv. Pošten človek si, za borca pa nisi rojen. Še streljaš slabo. Odkar si prišel v četo, vidim, da te nekaj tlačí. Veselega te pravzaprav še nisem videl. Rad te poslušam, ko nam pripoveduješ o zvezdah, električni in drugih učenih stvareh. V ognju pa se ne znajdeš. Tako si neroden, da se bojim zate. Če bi imela naša četa mulo, bi jo dal tebi. Ne zameri, nič slabega nisem mislil. Govorim ti kot tovariš, ker te imam rad v četi. — Prijazne besede so me razveselile in me ni dirnilo, ko se je še enkrat ozrl in se zasmejal. — Ne vem, če bi ti še mula ne ušla. — Najin zadnji pogovor.

Ležali smo na jasi, dva dni smo se že umikali. Italijani so pritiskali od vseh strani. Sonce je oblivalo zeleno tišino gozdov in borcem so se od utrujenosti zapirale oči. Žan je bil videti nemiren. Nihče ni smel kaditi, ne glasno govoriti. Izmuznili smo se že dvema italijanskima zasedama. Žan se je odločil križati gozdno pot, po kateri so se prejšnji dan pomikale italijanske čete s topovi, in se jim za hrbtom prebiti na samotno gozdno planoto, kamor se je štab premaknil v ofenzivi.

Žan ni dočakal poročila izvidnice. Na gozdnem robu so se prikazale črne uniforme fašistov, ki se nas očitno niso nadejali. Žanova povelja so bila odrezana. Fašisti so napadli in nas zasuli s točo krogel. Pa so

se znašli v precepu. Žan je z levim krilom udaril z boka. Neznanski trušč me je oglušil. Rafali strojnic, eksplozije bomb, divje kričanje. Videl sem, kako je Žan skočil naprej in omahnil. Vsa plašnost me je minila, srdito sem se zagnal naprej. Pred mano se je krvavo zasvetilo. Pekoč udarec v glavo me je podrl in ni me bilo več.

Žan se je motil, ne samo neroden, bil sem plašen, ker sem imel v kosteh strah pred smrtjo. V tistem boju na jasi me je minila plašnost. Drvel sem naprej kot vsi drugi.

Zavedel sem se na zasilni postelji z neznanskimi bolečinami. Glava je bila vsa v povojih, skozi katere je še vedno pronikala kri. Nihče mi ni povedal, kakšne so moje rane. Zdravnik, ki me je previjal, je molčal ali šepetal z bolničarko izraze, ki jih nisem razumel. Rotil sem zdravnika, zakaj nič ne vidim. Tolažil me je. Od bolečin sem večkrat omedlel. Blizu mene sta ležala dva borca naše čete. Enega je zadelo v trebuh in je že drugi dan umrl. Drugemu so morali zaradi prisada odrezati nogo. Fant se je vsega slabo spominjal. Izvedel sem, da je Žan padel, da so naši fašiste pobili in zaplenili tri strojnice. Četa je že drugi dan prišla do štaba. Mene je nosil Rok, ki me je tudi obvezal.

Pričel sem slutiti, zakaj ne morem odpreti oči, kadar me previjajo. Prenesli so me v drugo bolnišnico, kjer sem izvedel, da so mi drobci bombe, ki je eksplodirala pred mano, zadeli čelno kost in očesne votline. Rane na čelu se dobro celijo, oči pa mi nobena znanost ne more prižgati.

Nekaj dni sem ležal, kakor da mi je ohromela zavest. Otopel sem za bolečine, čeprav so me rane še vedno žgale. Hrano so mi vsiljevali, ker se mi je upiral vsak grižljaj.

Čemu še živeti? je ključalo v temi. Dan je noč in noč dan. Človeka slišim, videl ga ne bom več. Ne cvetja ne gozdov ne sonca. Živega me je usoda pahnila v temo. Če bi srečal Zino, je ne bi več videl. Vsem bom v napoto, brez tuje pomoči še koraka ne bom mogel storiti. Zakaj in za koga naj še živim. Kakor sem se oklepал življenja, tako me je strupena osamelost gnala v obup. Če bi storil hiter konec? Prej nisem mogel pomisliti na smrt, zdaj sem se čutil izobčenega iz življenja in smrt se mi je prikazovala vse bolj rešilna. Orožje so mi pobrali. Po naključju so ostale škarje, ko so me prevezovali, na postelji. Hitro sem jih skrtil in se delal nevednega, ko jih je bolničarka iskala. Sklenil sem storiti ponoči v tišini. Otipal sem levo zapest in zabodel ostrino v žilo. Stisnil sem zobe in zabodel še globlje. Čutil sem, kako mi je topla kri oblila roko. Ne vem, ali sem se onesvestil ali so že prej opazili, da krvavim. Zdravnik mi je zašil žilo. Pod odejo so naši škarje. Nekaj dni sem ležal v vročici, da nisem vedel, ali spim ali

bedim. Čudne fantazije so mi vršele skozi možgane. V polsnu sem se pogovarjal z nekom in mu dokazoval nekaj, kar se je pletlo samo od sebe zunaj moje zavesti. Mimo mene so hodili ljudje, ki sem jih poprej srečaval v življenju. Trudil sem se, da bi jih spoznal, pa se mi je vsak izmuznil skozi majhno podstrešno lino. Potem sta priskakljali dve srnici k pogradu in mi lizali dlani. Dajali so mi injekcije, mislim, da za srce. Potem sem pričel spati in se opomogel.

KOMISAR URH

Komisar Urh, nikoli ga nisem videl in ga ne bom več pozabil. Kar pogrešal sem ga, ko nisem čutil njegove bližine in poslušal zamolklega glasu. Nobene besede ni črhnil o tem, kar se je zgodilo. Vsako jutro me je vprašal, kako se počutim. Potem mi je na hitro povedal, od kod so koga prinesli in kaj je zvedel od zunaj. Večkrat, kadar ni bilo nevarnosti, me je vodil na klop pred barako. Čutil sem sončne žarke na rokah in obrazu in poslušal tišino. Vedel sem, da živimo v globini gozda med smrekami. Samotne ptičice so se oglašale in odletavale. Nekje pod nami je curljala voda med skalami po zelenem mahu. Do nas se ni čula. Čeprav se mi je zdelo moje življenje jalovo in nesmiselno, sem vendar večkrat prisluhnil v gozd, da bi razpoznal šume. Po malem sem zopet pričel živeti. Kadar je utegnil, je prisedel Urh in mi pripovedoval o svojem življenju. Pred vojno je bil gozdni čuvaj in zapriseženi graščinski lovec. Živali je poznal bolje od ljudi. Poslušal sem ga, kako je zalezoval volkove, se srečal tudi z medvedom, kako je udomačil dve veverici. Večkrat je napeljal pogovor na srne in jelene. Vse je poznal v svojem okolišu in jih imel preštete kakor družino. Tako živo je pripovedoval, da sem v duhu oprezal z njim ob jasad, kamor se je prihajal srnjak past. Nikoli še nisem slišal rukati jelenov, toda Urh mi je zagotavljal, da bi me zgrozilo strahotno rjovenje, ki jeseni pretresa gozdove.

Urh mi je hote ali nehote z izkušnostjo in zavzetostjo za naravo budil zopet zanimanje za življenje. Kar tako mimogrede me je izpraševal o mojem življenju, kaj me je veselilo in kaj sem počel.

Potem nas je obkrožila nemška ofenziva. Zaprli smo se. Nekaj dni nismo več kurili, ustavljen je bil vsak prenos ranjencev. V zadušnem zraku smo posedali ali poležkavali in se pridušeno pogovarjali. Ko je Urh nekega dne oprezoval pred barako, se je vrnil zadihan. Približal se mi je s tihimi stopinjami.

»Just,« je dejal in me prijel za roko. »Takega strahu še nisem doživel, odkar sem v partizanih. Malo prej sem videl Nemce, kako se v koloni pomikajo mimo naše globeli. Veš, kaj to pomeni? Samo če bi zdrsnil konj ali človek, je po nas. Kam bežati z ranjenci in bolniki?« Čutil sem, kako se mu tresejo roke. »Molči,« mi je pošepnil. Slišal sem ga, kako se nemirno prestavlja med pogradi. Groza se me je pričela polasčati, da so se mi znojile roke in čelo. Zajemal sem sapo. Takrat se nisem zavedel, da se v znojnem strahu zopet oklepam življenja.

Imeli smo kurirčka, ki se je plazil med grmovjem kakor maček. Urh mi je dejal, da ga je poslal na ogled. Proti večeru se je fant vrnil. Priplazil se je do Nemcev, ki so postavili šotore na jasi, nekaj streljajev od naše globeli.

Bolnikov, ki so prej z razumevanjem prenašali zaporo, se je sedaj lotevala mrzlična groza. Nekateri so vstajali, se oblačili, drugi ihteli, nekdo poleg mene je šepetaje molil. Urh jih je tiho miril s srčnimi besedami. Tudi zdravnik mu je pomagal. Ker se ni smelo peti ne igrati, nam je Urh šepetaje pripovedoval lovske dogodivščine. Potem se je obrnil name: »Just, povej še ti kaj, da nam bo krajši čas.«

Čutil sem, kako se mi zatika glas, pa sem se prisilil, da sem govoril mirno in tiho. Urh me je kar naprej vzpodbujal, ko je videl, da so se bolniki umirili, nekateri celo zaspali.

Ob zori so Nemci zapustil jaso in se pomaknili naprej. Nekaj dni potem smo zopet kurili in odprli vrata.

»Veš kaj, Just,« mi je nekega dne dejal Urh, »malo dela ti ne bo škodilo, prej te bo razvedrilo. Pomagal boš kuharju. Sem že govoril z njim.«

Kuhar me je prizanesljivo uvajal. Pomival sem posodo, počasi sem se privadil, da sem že lupil krompir. Urh je večkrat prišel v kuhinjo in me trepljal po rami. »Just, krompir že kar dobro lupiš. Opoldne smo jedli žgance, ki si jih ti drobil.«

Pomladi je Urh zapustil našo bolnišnico in odšel na Primorsko. Pristržno sva se poslovila. »Just, zapomni si, z voljo boš vse premagal. Res bom vesel, če se bova še srečala. Tudi ti pojdeš od tod, premeščen boš v postojanko invalidov.« Malo komu sem kdaj tako iskreno stisnil roko. Ne prej ne poslej se nisva več srečala in se ne bova. Zvedeli smo, da je na poti na Primorsko padel v zasedo belih. Med njimi je bil dezertar, ki ga je spoznal. Ko mu niso mogli besede iztisniti, so mu odrezali jezik in živega na križpotju pribili na drevo.

Zategli brlizi lokomotive so predirali tišino. Iz materine sobe se je čulo enakomerno dihanje. Spomini so prinašali in odnašali smrti, med katerimi sem živel štiri leta in se vrnil z zavestjo, da sem živ mrlič.

Ne, teh misli ne sme zvedeti mati, preveč bi ji krvavelo srce.

USODE

V sobi sem se kmalu spoznal brez materine pomoči. Vedel sem, kje stoji miza in kje postelja. Otípal sem stole in odprl okno. Večkrat sem se ustavil pred kujižnimi policami in poskušal tipaje uganiti naslove knjig. Čez nekaj dni sem se že pritipal k materi v kuhinjo in s palico na vrt. Mati me je vodila med cinijami in vrtnicami in pripovedovala, koliko cvetov imajo. Utrgala je nekaj vrtnic in željno sem vdihaval vonjave. Čutil sem, da sem se zbedel, in mati mi je smeje se otrla kri. Potem me je peljala okoli hiše. Pod nogami je zašuštelo. Vprašal sem mater, če listje že rumeni. »Jesen prihaja, sinko. Na zgodnjih jablanah že odpada listje.« Utrgala je lepo jabolko. »Že dolgo nisi poskusil domačih. Sedi. Tukaj je zdaj klop, ki jo je naredil Gašper.«

Zaslišal sem glasove v bližini. Mati mi je pošepnila. »Sosed in žena stojita pri plotu. Prav sem zijata.«

Porogljiv glas izza plotu je očitno veljal meni. »No, ta ne bo več videl rdeče zvezde.« Oba sta se zasmejala.

Mati mi je stisnila roko. »Si slišal to zlobo?«

»Mati, ne ženi si k srcu. Nekaterim ljudem je tudi zloba življenje.«

»Naj jezikata, če jima odleže.« Mati je nejevoljna odšla in me pustila samega na vrtu.

Čutil sem toplino jesenskega zraka okoli sebe. »Stric, stric!« me je klical tenki glas. Ko sem se obračal za njim, sem uganil, da prihaja iz Gašperjevega vrta. »Kdo me kliče?« — »Jaz.« — »In kdo si ti?« — »Miloš.« — »Gašperjev?« sem vprašal. — »Pridi k nam, stric. Če hočeš, pridem pote.« — »Pridem jutri,« sem z nasmeškom obljudil.

Otroci. Kje so časi, ko nam je bil ta vrt svet vseh skrivnosti. Sosedova sta bila precej mojih let. Vsak dan, tudi pozimi sta preskakovala plot, ker je bil naš vrt širši in bolj skrit za hišo. Kadar je bil oče doma, nam je bil vedno za petami, ker se je bal za mlada drevesa. Takrat smo bili pohlevni kot ovčice. Če je bil zdoma, so hrumele divje, bojne igre, da je puhtelo od nas. Ko je prinesel neki dan sosedov nogometno žogo, smo jo brcali s tako vnemo, da smo polomili mlado hruško. Nekaj tednov nista smela sosedova na naš vrt.

In zdaj? Starejšemu je ugasnilo sovraštvo šele v grobu, mlajši se potika z njim po tujem. Meni, slepemu, pa je topli jesenski dih obudil naš sončni smeh mladosti.

ZAVIST

Mati me je prijela pod pazduho, stopila sva pred hišo. Potem je hitro skočila nazaj in me vprašala, ko se je vrnila, zakaj se smejem? »Spomnil sem se, da nisva šla nikoli z doma, da ne bi skočila nazaj pogledat, če si vse zaklenila.« — »Na stara leta sem še bolj pozabljiva,« se je smeje opravičevala. »Zdaj hodi kar počasi. Zanesi se name.« Vodila me je za roko, da sem čutil, kako pazi na moje stopinje.

»Kostanji so se skoraj že obleteli. Letos so jih otroci dobro oklestili.« Spustila sva se po stopnicah v obokani predor pod železniško progo. Hodila sva že nekaj časa, ne da bi vedel po katerih ulicah.

»Tukaj, Just, je stala hiša, kamor si hodil inštruirat. Vso družino je ubila bomba, razen dojenčka, ki je bil takrat na vrtu.«

»Dojenčka?« sem začudeno vprašal.

»Seveda, ti nisi vedel, da se je sin pred vojno oženil.«

Lepa prijazna hiša, čeprav v mestu, je bila videti kakor vila v gozdu. Oče je bil premožen lekarnar. Okoli hiše sta s sinom zasadila borovce, smreke in breze. S posebnim ponosom sta mi razkazovala v alpinetu vsako cvetko, ki sta jo prinesla z gora. Fant je bil zelo nardarjen, le v fiziki je šepal. Vsakokrat po uri smo še dolgo kramljali. Očeta je posebno zanimala botanika in zbral je lepo knjižnico, iz katere sem si tudi jaz izposojal. Kadar sem sedel v svetli sobi in ogledoval slike na stenah, me je obhajala misel, da bi si ne mogel želeti lepšega doma. Mati pripoveduje, da je družina sedela ravno pri kosilu, ko je bomba prebila hišo.

Praznine ne vidim, le slutim jo. V mojem spominu še vedno stoji hiša, novega življenja na tem kraju ne bom nikoli videl.

»Onkraj mostu je trnovska cerkev,« je dejala mati, ko sva zavila med krakovske hiše. Z materjo sem že v mladosti prihajal sem po zelje in semena. Čakal sem v tihi ulici pred hišico na mater, ki se je oglasila pri stari znanki zaradi semen. Tudi spomin na ta kraj z nizkimi hišicami, da bi se lahko z roko dotaknil strešnega žleba, se zame ne bo več izpremenil. Če bi vse te vrtove in skrbno obdelane gredice, na katerih od zgodnje pomladi do snega izkušene roke pridelujejo vse vrste solat, paradižnikov in drugega sočivja, pozidali, bi novih hiš ne videl več. — Spomnil sem se sivolasega slikarja Jakopiča, ki je imel v bližini svoj atelje. S kakšnim občudovanjem smo ga spremljali, kadar je s hitrimi koraki, visok in vedno zamišljen, drobil po mestnih ulicah.

Šele sedaj občutim njegovega ožarjenega »Slepca«, ki ga gledam samo še v spominu. Slapovi svetlobe ga oblivajo, iz votlih oči pa zeva črni obup. Simbol človeka?

Nekdo se je ustavil pred mano in vprašal, kaj iščem. Najbrž je uganil po črnih očalih, da sem slep. Dejal sem, da čakam na mater.

»Ste slep?« Molče sem pritrdil.

»Od rojstva?«

»Ne, v tej vojni.«

»Vsak je nekaj odnesel. Meni so sina ustrelili. V gramozni jami. Dvajset let mu je bilo.«

Molčal sem, da ne bi izrekel prazne besede. Zaslišal sem, kako se trdi koraki počasi oddaljujejo.

Mati se je vrnila in povedala, da je odšla njena znanka na trg, kjer jo bova našla. Zavijala sva iz ulice v ulico. Mati je tod poznala vse hiše in se spominjala vseh znancev. Vse je vedela, kdaj je kdo umrl ali se ženil, da je v hiši na vogalu hči pobegnila z Italijani. Poslušal sem živo kroniko predmestja in se počasi pomikal skozi praznino. Omenil sem materi, kako me je malo prej nekdo ogovoril. »Krušnik je bil, profesor Krušnik. Sina so mu ustrelili, in ko mu je umrla še žena, se je preselil k sestri v podstrešno izbo. Ves dan poseda po krčmah in nekaj čečka.« — »Radoveden sem, če me je spoznal. Dve leti sva bila skupaj na gimnaziji.«

Prišla sva do Ljubljane. »Mati, ali še rastejo vrbe žalujke?«

»Še kako so se razrasle. Poleti se vejice že v vodi namakajo.«

Gori nad šentjakovskim zvonikom stoji sivi, stari grad, morda plavajo beli oblaki nad njim. Se zavedajo oči, ki vse to gledajo, svoje sreče? Ne obup, v srcu me je spekla žgoča zavist, da meni ne bo več dano videti ne neba ne gradu ne vode in vrb žalujk.

Na ozkem trotoarju, med stisnjenimi hišami pod grajsko strmino me je mati previdno vodila. Zašla sva v gnečo, da sva se s težavo ogibala ljudem. Počakala sva, da se je gneča razredčila, kmalu nato sva hodila po širšem trotoarju.

»Veš kaj, Just, radio bova kupila, da ne boš tako samotaril. Poprej ga nismo zmogli, zdaj pa že dalj časa premišljam o tem.«

Na trgu je mati našla svojo znanko. »Je to vaš sin?« sem slišal žensko. Ko je mati potrdila, je ženska hitro obrnila pogovor.

Okoli mene je glasno vršelo. Ljudje so govorili, se pozdravljali, barantali in se prerekali. Šumelo je kakor nemirna voda. Stal sem poleg matere, z bolečo zavistjo, da ne bom nikoli več videl ljudi.

(Konec prihodnjič)

in ničesar ne slutijo
in ničesar ne pojejo,
samo mrzle zvezde
dišijo
za njimi vroče.

Sove gledajo z veje
dva zelena noža
imajo v obrazu
in grozo
v košati glavi.

SLEPČEVA VRNITEV

Juš Kozak

(Konec.)

MRTVI ČAS

Miloba jesenskih dni me je večkrat zvabila na vrt. Mati je jabolka že obrala in mi jih vsako jutro položila v košarico na mizo. Vedno je premišljevala, kako bi me razveselila.

Na naš vrt ni segel šum življenja. Tišino je motilo le bobnenje vlakov, poredko so se čuli glasovi s ceste.

Petje ptičic se je ubiralo v moje premišljanje. Mati si ne privošči nobenega počitka. Za vso hišo skrbi in še za vrt. Svetoval sem ji, da naj opusti cinije, da bo imela manj dela. Luč ne posije več v moj svet. Spoznavam ga le po zvoku, vonju in kar ga otipam. Mati se je zaradi cinij uprla, trdila je, da jih sedaj ne bo zavrgla. »Tudi meni so se priljubile,« je trdila, »brez njih bi se mi zdel vrt prazen.«

Ne vem, od kod materi moč. Ko sem se vrnil, so bile njene roke uvele in mrzle. Sedaj čutim toplino, kadar se jih dotaknem. Njen glas je čistejši in močnejši. Tudi hoja, se mi zdi, ni prav nič starostna. Ko bi ji le mogel pogledati v oči.

Že večkrat me je strašila misel, ki sem jo pred materjo skrival. Kaj bo z mano, če bo mati opešala? Kam naj se zatečem tako pohabljen? Samo Dom še ostane. Kako se bom znašel v Domu?

Pred kratkim me je peljala mati v Dom. Rad bi bil zvedel, kako kaj žive. Pa se nisem več počutil kakor med svojci. Pripovedovali so mi, s čim se ukvarjajo. Nekateri pletejo košare, drugi delajo krtače, rezbarijo, imajo knjige za slepce in se uče brati. Idrijčan je še vedno stari šaljivec in se uči telefonirati. Sestra ga hvali, da lepo napreduje.

»Lepo življenje se mi obeta. Lepše kot sem ga kdaj imel,« se je hvalil. »Samo na gumbke bom pritiskal v centrali in ljudje se bodo pogovarjali.«

»Še vedno prepevaš?«

»Pa kako. Tudi v zboru pojem. Ne veš, da imamo sedaj pevski zbor? Slišiš!« Nekdo se je spodaj preizkušal na violini.

»Zakaj ne prideš poslušat našega orkestra. Vsako soboto zvečer igrajo. Fantazije, pravijo. Potem poslušamo radio ali harmoniko. Čas kar hitro mine. Zakaj nisi ostal pri nas?«

Ne vem, kako bi se vživel, če bi moral nazaj? Zaradi matere nisem ostal med njimi. Sicer pa, česa naj bi se lotil? Res je, včasih sem lupil krompir, pomival posodo, sedaj pa teče življenje, v katerem ne moreš brez smisla živeti. Zame nimajo knjig, za moj študij matematike in fizike.

Ali ni moje življenje že samo po sebi počasno umiranje? Res je, čas mineva, čeprav ga ne vidiš. In vendar ne doživljaš časa, če ga ne vidiš.

Povedo ti, da je spomlad, poletje, zima. Ti pa ne vidiš, kako se odpira zelenje na brezah, ne veselih zvončkov, kako zore temne trave in rumeni žito, ne vidiš modrine neba, zlatih oblakov in bakrenih zarij, škrlatnih in žoltilih barvnih orgij, ko odmira listje v gozdovih. Ljudje se merijo z očmi, vesele se otrokove rasti, občudujejo zorenje dekleta v žensko, presojujejo človeško staranje, ti pa ne ločiš jutra od večera, starca od moža.

Ne vidiš časa, ki mrtev pada v nič.

CIGAV GLAS?

Zopet sem posedal na vrtu, ko sem slišal škripati vrtna vrata. Odpirala so se počasi, kakor bi nekdo premišljal, če ni zgrešil hiše. Čez nekaj trenutkov je mati nekemu z veselim glasom pokazala na vrt.

»Sem slišal, da si se vrnil in sem te prišel pozdravit.«

Po glasu ga nisem več spoznal, čeprav me je na nekoga spominjal.

»Primož.«

Razveselil sem se starega znanca. Spoznala sva se na gimnaziji, kjer sva nekaj let skupaj službovala. Razborit veseljak. Govoril je tri, štiri jezike s takim znanjem, da mu tudi dialektne inačice niso delale preglavic. Kar trosil je citate iz Danteja, Baudelaira, Byrona. Med študenti je bil zelo priljubljen. Po vseh razredih so krožile strupene šale, ki z njimi ni prizanašal nikomur. Dobro sva se razumela, večkrat me je obiskal, gotovo vselej, kadar je po prekrokani noči prišel poizvedovat, kako so opravili brez njega. Kadar sem mu sporočil veselo novico, da smo zakrili njegovo odsotnost, je vedno poslal po vino. Morala je prisesti tudi mati, kateri se je zelo priljubil. Če mu je hudomušno prigovarjala, da naj se poboljša in naj se ne igra tako lahkomišljeno z življenjem, ji je odgovarjal s šaljivimi citati. Zadnje leto pred vojno si je pri meni izposojal matematične knjige in zvezdni atlas.

»Res sem vesel, da te vidim,« je dejal, »čeprav bi te rajši videl drugačnega. Pošteno si jo izkupil. Vsi so mi zatrjevali, da si padel. Kaj boš počel zdaj?«

»Ne vem, živim pri materi.«

Po njegovem molku sem sodil, da se ni znašel, kako bi načel pogovor. Uprlo se mu je, da bi me tolažil.

»No, fant, živ si le ostal. Tudi nekaj. Si boš že nekako pomagal. Veš, kdo mi je povedal. Stari Krušnik.«

»Torej me je spoznal. V Krakovem me je srečal.«

»Nekam znan si se mu zdel. Spoznal te je šele potem, ko je zagledal mater. S Krušnikom se večkrat srečava v Trnovem pri »Deteljici«. Potem ko so mu ustrelili sina, so tudi njega zaprli za nekaj mesecev. Po vojni mu je umrla žena, takrat je vse prodal razen knjig in se preselil k sestri v podstrešno izbo. Čudim se od česa živi, ker skoraj nič ne je in si tudi oblek ne kupuje. Pri »Deteljici« piše, ne prestando piše. Hoteli so ga reaktivirati, pa je odklonil zaradi bolezni. Naduha ga muči. Nekega večera, ko je bil posebno dobre volje, mi je zaupal, da šele sedaj piše knjigo, kakor bi bil moral poprej poučevati zgodovino. Ponosno mi je zatrjeval, da bo imela knjiga »Origo stultitiae« svetovno veljavo, in da bo posvečena sinovemu spominu.«

Uganil sem, da Primož tako na široko govori o Krušniku, ker bi se rad izognil pogovoru o meni. Sam sem mu pomagal in ga vprašal, kako je preživel vojno.

Zasmejal se je kakor v prejšnjih časih. »Bil sem notri in zunaj, zaprt in tudi v partizanih. Skoraj leto so me držali v Gonarsu. Po italijanski kapitulaciji sem kmalu odšel v gozdove. Po vojni sem še leto dni poučeval, sedaj sem korespondent.«

»Kje?«

»V izvoznem podjetju.«

»Zakaj si presedlal?«

»Just, saj me poznaš. Povsod je hodil za mano Primož, tisti Primož, ki podira vse mostove za sabo. Sem tak človek, ki se ne more vživeti v noben red in ima povrh še strupen jezik, kadar ni prav nič potrebno.«

Nasmehnil sem se, saj nisem prvič poslušal njegove samokritike.

»Le smej se. Meni pa ni bilo do smeha v partizanih. Trdo so me stiskali. Zahvaliti se moram le komisarju, s katerim sva bila dobra znanca, da sem odnesel glavo. Zakaj sem se od gimnazije poslovil? Direktor je bil mlad, neizkušen človek. Uprlo se mi je, da ni ločil človeka od številke. Ko je v mojem razredu oklofotal študenta zaradi nedolžne, šaljive opazke, sva prišla navzkriž. Storil sem zopet isto napako, da sem s strupenim jezikom pričel izpodjedati njegovo avtoriteto. Nisem čakal preiskave, razpel sem jadra in odplul.

Službo sem s svojim znanjem jezikov z lahkoto našel. Dobro službo. Podjetja imajo denar in ne skoparijo z njim. Just, naivno smo gledali na življenje, ki le izbrancem mehko postelje.«

»Vidiš, Primož je ostal stari obešenjak. Vedno sem te imel rad in kar uživam, ko vidim, da se zopet smeješ. Se spomniš, kako si mi matematiko zabijal v glavo?«

»Tebi je ni bilo treba zabijati, ti je sama lezla v glavo.«

Prihajal je večkrat, da sem mu pomagal reševati diferencialne enačbe in integrale. Na vprašanje, kako je sedaj z njegovo matematiko in astronomijo, se je samo zasmel.

»Te muhe so s tabo odletele. Zdaj študiram ekonomijo in ne čudi se — romane prevajam. Če prevajaš dobro knjigo, gledaš za kulise življenja.«

Nenadoma je obmolknil. Najbrž se je spomnil, s kakšnim pohlepom sem včasih prebiral knjige ter se ure in ure z njim o njih pogovarjal.

Oči bi mi bile izdale njegovo rahločutnost, če bi bil mogel pogledati vanje.

»Po knjigah se mi res toži. Še bolj po matematiki in fiziki,« sem mirno priznal, da ne bi občutil pred mano zadrege.

»Just, če bi bila — ne zameri — z materjo kdaj v škripcih ... no ... saj sem ti povedal, da sem si dobro postlal.«

Na vrt je prišla mati in se oprostila, da bi prav rada posedela, pa ji delo ne da. Povabila ga je, naj pride kdaj zvečer.

»Just se mi kar smili, tako je sam. Ves čas si že očitam, da sem jaz kriva, ker ga ne izpustim, da bi se vrnil v Dom. Več družbe bi imel tam. Da bi se malo razvedril, mu bom kupila radio.«

»Mislim, da je vseeno bolje, da si pri materi. Nihče bi ne mogel tako skrbeti zate.«

Imel sem vtis, da je tako govoril zaradi matere. Tudi on je bil najbrž prepričan, da bi laže živel v Domu, v družbi slepih.

Ne vem, zakaj mi je zastavil čudno vprašanje. »Just, nisi šel ti z Zino ven?«

Edino on je vedel za najino ljubezen. Zakaj me vprašuje? Srce se mi je skrčilo in glas se mi je sušil. S težavo sem iztisnil: »Sem.«

»Pred nekaj dnevi sem jo videl na nekem sestanku, kamor sem po pomoti zašel.«

Ko je Primož odšel, je prišla mati boječe pogledat, kaj se mi je pripetilo. »Videla sem, da je Primož odšel, klicala sem te in klicala, tebe pa od nikoder.«

Mati ni mogla slutiti, čigav glas sem zaslišal.

RADIO

Odkar sem zvedel, da Zina živi, se me je polastil nemir. Ne na vrtu ne v sobi nisem imel več obstanka. Obujal sem njeno podobo, čeprav sem vedel, da se življenje ne more povrniti.

Ko sem izgubil vid, mi je bilo, kakor da je vse moje prejšnje življenje potonilo. Ostali so le daljni spomini. Sedaj so nenadno oživel, kakor se prižge zvezda na nebu. Izpraševal sem se, kakšna je bila njena usoda. Nekateri so govorili, da je padla, drugi, da je umrla v internaciji. Se je poročila, kdaj se je vrnila in kako živi? Kdo ve, ali bi me spoznala, če bi se srečala? V duhu sem zagledal njena lica, prihajala mi je nasproti, vsa kakor nekoč, visoka in nasmejana. Lepota neba in zemlje, ki ni več razveseljevala oči, se je prelila zdaj v njeno ime. Vendar brez goljufivih varanj. Zavedal sem se, da ljubim spomin, ki se je prebudil samo v meni. Vkljub tej zavesti me je vsega prevzelo nemirno pričakovanje, ne da bi mogel reči, česa.

Nekaj dni po Primoževem obisku je prihitela mati vprašat, kaj naj stori. Nekdo je prinesel radio z naročilom, da naj ga odda pri naju. Izročil ji je tudi pismo. Prosil sem jo, naj pismo odpre in prebere. Začuden vzклик se ji je iztrgal, vendar sem moral čakati, da je prišla do besede.

»Pomisli, Primož nama je poslal radio. Piše, da se ga je naveličal, ni nov, a še vedno dober. Reci, če ni ta človek priškaljen. Kako je prišel na to misel?«

»Mati, zadnjič, ko si prišla na vrt, si sama o tem govorila.«

»O ti avša, vse sčevkam. Kaj zdaj?«

»Vzemi radio, se bo že oglasil, da se pomenimo.«

Mati se ni umirila. Prihajala je v sobo ogledovat radio in modrovala, da je po njenem Primož že zdavnaj s pametjo navzkriž. Potem ga je zopet hvalila in tarnala, da je škoda tako dobrega človeka. Ko se je še vznemirjala, da radia ne moreva kar tako vzeti, sem jo potolažil, da se bom s Primožem sam pomenil. Odšla je v kuhinjo, od koder je kmalu razburjena privršela, češ da bova ostala brez kosila, ker se je medtem vse prismojilo.

Mislím, da me še ni videla smejati se tako od srca. Stopila je bliže in mi položila roko okoli vratu. »Stara sem, Just, in starega človeka vsaka stvar zmede. Nič mi ni žal kosila, že dolgo se nisi tako zasmel.«

Šele popoldne sva se domislila, da ne veva nič početi z radiom. Zvečer ga je vključil Gašper, ostal precej pozno v noč ter nama razložil prijeme. Obljubil nama je napraviti posebno mizico. Prihajal je vsak večer. Medtem ko je mati znala poiskati domačo oddajo, sem jaz sprva lovil kar na slepo.

Primož se je zakrohotal, ko se mu je mati pritožila, da poslušam najrajši dolgočasno muziciranje ali besedičenje. Ona bi si želela poskočnih viž in starih ljudskih pesmi. Tudi jazza, ki ga z Gašperjem oba rada poslušata, da ne maram. Primož se ni nehal smejati. »Nak, tega nisem mislil, da bom zanesel prepír v hišo.« Šaljivo je podpihoval mater, da je tudi on za jazz. Ko je hotela mati na vsak način zvedeti, kaj sva mu dolžna, jo je precej ostro zavrnil. Ker odhaja za nekaj mesecev v inozemstvo, kjer namerava kupiti zadnjo tehnično novost, je bil naravnost vesel, da ga je mogel izročiti nama v varstvo.

Ob slovesu mu je mati dolgo stiskala roko. »Just se je tako izpremenil, da mi niste mogli storiti večjega veselja.«

Res sem se izpremenil.

Prve čase se skoraj nisem premaknil od radia. Prejšnjo tišino so preglasili odmevi življenja, od vsepovsod so prihajali.

Novice iz sveta so mi odkrivala, kako se življenje zapleta. Nisem se počutil več tako osamelega. Zdelo se mi je, da sem se znašel v vrtincih dogodkov. Z vsakim dnem je bila moja želja, zvedeti in spoznati resnico, pohlepnejša. Doživljal sem tudi grenka razočaranja. Zazevali so grobovi iluzij.

Gašper je prihajal vsak večer. Modroval sem z njim o domnevah, da je svet morda bolj razklan, kot se nam je prikazoval v vojni. Njegove razlage so bile preproste. »Just, ne misli, da boš zvedel, kar prikrivajo. Življenje nima obstanka in te nosi, da nikoli ne veš, kam. Morda je prav tako. Nemara bi vsa resnica ljudem le škodovala.« Rešetalá sva dogodke in novice do pozne ure, da se je materi že

dremalo. Gašper ji je prigovarjal, kadar jo je videl kinkati, da naj gre počivat. »Saj že grem, Gašper. Ne veš, kako rada vaju poslušam. Toliko novega še v življenju nisem slišala. Dremljem in poslušam.« »Šele zdaj vem, da znaš oboje hkrati,« se ji je rogal.

O novih doživljajih lepote nisem z nikomer govoril. Nikoli nisem imel posluha in glasba mi je bila nekam poseben svet. Koncertov in oper nisem obiskoval. Kadar nisem študiral, sem prebiral knjige in užival lepote besede in misli. Živel sem bolj samotarsko življenje in razen Primoža nisem imel takih prijateljev, da bi bil težko pogrešal njihove družbe. Dokler se nisem seznanil z Zino. Hodila sva skupaj na izlete, poleti in pozimi, in se predajala strastem mlade ljubezni. Zdelo se mi je, da trave bolj živo zelene, da je vsak cvet njena podoba in gostolenje ptic razigrana radost. Odkar sem izgubil vid, je ni bilo moči, ki bi mi bila vsaj v spominu oživila te lepote.

In vendar. Kakor da vro iz sanj, so me prevzele lepote v glasbi. Vse emocije človeškega srca od himnične radosti do temne bridkosti in smrtnih prividov so odzvanjale v meni in prebujale čustva, ki so prej živela globoko v podzavesti. Srce je drhtelo, kadar sem kakor zamaknjen poslušal veličastne simfonije človeške radosti nad naravnimi lepotami, borbe hrepenenja in volje z usodo in smrtjo, medtem ko so mi v opernih oddajah glasovi izrednih lepôt s prepričljivo močjo oživljali drame človeških src in usod. Poslušal sem z laiškim ušesom lepote in vendar doživljal v tolikerih variacijah odmeve svojih sanjarij in notranjega nemira, ki me je vsega prevzel, odkar se je oglasilo njeno ime v srcu.

Življenje se mi je zopet približalo, čeprav sem mu samo prisluškoval. A ne brez bolečin. Novice, ki sem jih le poredko zajel, so govorile o novih zmagah znanosti. Osupnil me je prevratni razvoj v fiziki in matematiki. Z bridkobo sem se zavedel, da mi je življenje izpodrezano. Napovedujejo se poleti na planete. Izstreljujejo se rakete, ki pošiljajo radijska poročila iz vesoljstva na zemljo. Elektronski stroji vrše matematične operacije, ki jih doslej ni zmozel noben človek. Človeški duh ruši staro zakonitost. Tehnika osvaja atomsko energijo. Zaprla so se mi vrata v svet znanstvenih odkritij. Kar me je prej navdajalo s strastno radostjo, se je prevrglo v grenko zavest, da ne bom nikoli več sedel pri knjigah in se poglobljal v nova spoznanja. Vsaka novost, ki me je dosegla na eterskih valovih, kakorkoli sem jo poslušal z nenasitnim pohlepom, me je toliko bolj potrla, ker mi bo ostala za vse čase nedosežna.

Vedno bolj je pritiskalo vprašanje, kje naj še odkrijem smisel svojemu življenju? V nobeni simfoniji nisem zaslišal odgovora.

Jesen je minila, ne da bi jo videl. Ovelo listje je mati na vrtu večkrat pograbila in še je šuštelo pod nogami, kamor sem stopil. Skozi ogolele veje nisem mogel gledati oblakov, belih ali težkih, sivih, ki so jih južni vetrovi valili nad mestom. Mati se je hvalila, da je cinijam že pobrala semena in zakrila vrtnice. Vse je dozorelo in bilo obrano.

Zima se je bližala. Hladna so bila jutra, hladni večeri in tudi vedno krajši dnevi se niso ogreli. »Samo za oči je sonce. Gorkote pa ne daje,« je dejala mati. »Zakurila bom.«

Zdrznil sem se, ko se je toplota razlila po sobi. Kaj bom počel vso zimo? Če ne bi imel radia, bi me samota zamorila. Lotevalo se me je malodušje in strah pred praznoto.

Vedel sem, da me mati s skrbjo ogleduje, kako molčeč in zamišljen posedam pri mizi. Po naključju sem poslušal njen pogovor z Gašperjem. »Morda bi se bilo res bolje uredilo, če bi bil ostal v Domu. Imel bi bil družbo, v kateri bi se bil nemara bolje počutil.« Mati mu dolgo ni odgovorila. Razložil sem solze v njenem glasu. »Vedno si očitam, pa se ne morem ločiti od njega. Gašper, edini sin in še slep. Krivična sem, vem, da sem krivična. Samo nase mislim.«

»Veš, da se ti čudim, kako zmaguješ vse te skrbi.« —

Mati je še vedno govorila z zagrenjenim glasom. »Gašper, vse zanj. Mislim, da bi mi vse moči odpovedale, če bi se morala ločiti od njega.« Pogovor je utihnil, najbrž sta se oba zamislila. Zopet je spregovoril Gašper. »Zdi se mi, da bi ne bilo narobe, če bi večkrat obiskal Dom. Govoril mi je nekaj o šahiranju, da bi ga veselilo. Če bi se ti ne mogla odtrgati, bi ga lahko spremil naš Miloš.« — »Svetuj mu ti, Gašper, da ne bi krivo razumel. Saj veš, kako so taki ljudje občutljivi.«

Na Gašperjevo besedo nisem dolgo čakal. Ker sem vedel za njun pogovor, sem se samo nasmehnil. V šahu, ki je bil narejen za slepce, sem se kmalu znašel. Že pred vojno sem precej dobro igral, zato so me šahisti v Domu vselej z veseljem pričakovali. Kmalu sem bil med najboljšimi igralci in le poredko sem izgubil partijo. S šahom sem se zamotil, čas je sicer hitreje mineval, a vendar se občutje, da je moje življenje votlo in jalovo, ni izpremenilo.

Neko noč so me zbudile neznanske bolečine v glavi. Kakor sem prekladal glavo, nič ni pomagalo. Razbeljen obroč mi je stiskal čelo in žareče igle so se zadirale v očesne dupline. Podobne bolečine so me že večkrat napadle, ne pa tako neznosne kakor v tej noči. Vstal sem in se poskusil pritipati do peči. Mati me je zaslišala in preplašena

skočila iz postelje. »Vreme se prevrača, sinko, tudi mene je trgalo, da nisem spala.« Šele čez čas, ko so pričeli praški blažiti bolečine in mi je mati grela čelo, sem lahko zopet legel. Drugo jutro sem se pozno prebudil. »Ti je odleglo? Le poslušaj.« Zunaj je lilo v curkih. Glava mi je bila nekam omotična in tudi pritisk na temenu ni še popustil. Po bolečinah, ki so me napadle ponoči, sem sklepal, da nas je zajel širok vremenski prevrat. Vremenske izpremembe so že poprej vplivale name, da sem po več dni brez vsake volje izgubljal čas. Pogosto so me zbadali, da sem najzanesljivejši barometer. Včasih sem buljil v zamotan matematičen problem, ure in ure, ne da bi se mi posvetilo v glavi, medtem ko sem ga po takih napadih mōre z lahkoto rešil. Včasih me je fizično delo osvežilo. Po nekaj urah znojnega dela sem že gledal svet s prijaznejšim očesom.

Ljubil sem oblake, viharje, ne pa deževja. Jeseni in spomladi je lilo pogosto po nekaj tednov, da se nalivi niso pretrgali. Vlaga je prodirala v sobe, v katerih smo ždeli kakor odrezani od sveta. Kadar je prenehalo, so se sive megle plazile po vrtu in med drevjem na Rožniku.

Sedaj se nisem mogel zamotiti s fizičnim delom niti s knjigami. Če bi ne bil slišal enakomernih udarcev ure, bi se mi bilo zdelo, da se je čas ustavil. Mati je že pred časom prenesla starinsko uro na uteži, ki jo je dedovala po materi, v sobo, da mi je glasno naznanjala premikanje časa in ure.

Tope misli so se pasle po glavi. — Dež pada in pada. Poslušam in ga vidim, po spominu. Dež se ni izpremenil. — Zavedel sem se, v kakšne tope misli se pogrezam, a nisem imel moči, da bi se jim iztrgal.

Samo občutje, da živim brez dela, brez vsebine in da ne bo nikoli drugače, je pritiskalo name. Ko me je popoldne mati prosila, naj vendar odprem radio, da bi preganjala deževno puščobo, sem ji izpolnil željo, čeprav me ni zanimalo, kaj igrajo. Odgovarjal sem materi na vprašanja tako prisiljeno, da je čutila, kako je z menoj. Položila mi je ljubeznivo roko na glavo in mi prigovarjala, naj se nikar ne prepuščam slabi volji. »Še zdravi ljudje so čemerni in pusti, kako naj bi ne vplivalo tako vreme nate.«

Čas se ni nikamor premaknil. Ura je tiktakala enakomerno, kakor je zunaj lilo. Če je dež proti večeru za kratek čas prenehal, ga je kmalu veter zopet pritisnil v okna, da je štropotal po šipah in pločevinasti polici.

Ko je pričelo snežiti, se je mōra unesla. Zopet sem poslušal radio in se pomenkoval z Gašperjem. Mati se je vznemirjala, da se bo

ugreznila streha. »Ne pomnim tako debelega, vsak dan ga odmečem in komaj pridem iz hiše.«

Neko jutro je prišla v sobo in je tarnala, da mraz kar grize in se ji je skoraj zanohtalo, ko je čistila stezo. »Na vrt še nisem mogla, pa sem videla skozi okno, da je nekaj vej polomilo. Rožnik je ves bel, in če sonce posije, ti jemlje vid. Včasih si mi pravil, da je v gozdu tako tiho, da slišiš svoj dih.« Namignil sem materi, da bi me tudi sedaj še mikalo v gozd. Takoj se je odločila, da me bo spremljala, ko se najhujši mraz poleže.

V tišini sva stopila na cesto. Na rokah, na obrazu sem čutil sončno luč. Z materjo sva komaj hodila vštric, tako ozka je bila gaz. Neslišni so bili koraki v mehkem snegu. Včasih sem zgrešil gaz in zabredel do kolen v sneg. Občutil sem posebno veselje, ko sem se spomnil, kako sem ga včasih brazdal s smučmi in je bil beli svet pred mano odprt. Pogledi so plavali nad zasneženimi gorami in vasm. V spominu mi je še ostala belina, slutil sem jo, čeprav je nisem več gledal.

»Vse se iskri, prav slepi me,« se je smejala mati. »Kakšne kučme imajo smreke. Pazi,« je vzkliknila, a prepozno. Zadel sem ob veje in kopa snega se mi je vsula za vrat.

Od nekod se je čulo šumenje glasov. Mati je zavila proti travniku, kjer se je sankal in smučal mladi svet. Ustavila sva se malo više ob drevesih, da sva se umaknila s poti.

Travnika sem se še dobro spominjal. Veseli, razigrani glasovi so me glušili. Včasih nisem razločil ne smeha ne kričanja, vse se je mešalo in udarjalo vame. Kričanje je naznanjalo, kadar je kdo padel in se ni mogel pobrati. »Le kako se bo pobral?« je ugibala mati. »Zaril se je z glavo v sneg in ima smučki prekrizane.« Sankači so se z odrezanimi povelji uvrščali, da bi se v kači spustili navzdol. »S trebuhu leže na sankah in vozijo, da se vse kadi.« Med vreščanjem in smehom sem komaj razločil materine besede, ki se ni mogla nagledati živahnega rajanja. »Še mene bi mikalo, da bi se malo podričala.« Smejal sem se materi, kako jo je prevzelo veselje mladega sveta.

Tisti hip se mi je v spominu prikazala strašna podoba. Prišli smo v vas med požgane hiše. Vsa drevesa črna in osmojena. Smrad nam je udaril v nosove. Pred hlevom smo zagledali psa, ki je poginil na verigi. Strehe in stropi udrti, v štrlečih stenah so zevale odprtine, nekoč okna. Hitro smo se pomikali iz vasi, ker smo vedeli, da ni več človeka med požganimi hišami. Nekdo pred mano je zakričal in se prijel za glavo. Videl sem ga, kako je odskočil od osmojenega zidu. Nagnil sem se skozi odprtino in zagledal med ruševinami ostanke

ožganih otroških trupel. Ali jih je bilo dvoje ali troje, ne vem, ker me je groza odbila od zidu in sem se opotekel v vrsto. Iz razvalin se je širil ogaben smrad, ne le po ožganih cunjah in lesu, vse je kazalo, da morajo nekje razpadati človeška trupla ali ubite živali. Utaborili smo se više v gozdu, kjer nas smrad ni več dosegel. Ko je zagorel taborni ogenj, so se mi v plamenih prikazovale ožgane otroške ročice.

Sredi pojočega veselja, razposajene mladosti, sredi smeha, hudomušnih šal in nagajive drznosti se mi je zopet prikazala podoba zločinske smrti, ki je zapustila nepozaben spomin v mojih slepih očeh. Se človek kdaj zave, koliko smrti nosi seboj v spominu in v očeh? In sicer zločinske smrti, ki mori iz strasti po moriji.

Spomin na te otroke me je tako pretresel, da mi je zamračil veselje na zasneženem travniku. Vračala sva se domov. Nekdo se je ustavil pred mano, in kakor je mati povedala, me je nekaj časa ogledoval. Stopil je že naprej, pa se je zopet vrnil. »Saj si ti, Just Ketiz?« je vprašal. Ustavil sem se in potr dil.

»Vem, da me po glasu ne boš spoznal. Se spomniš še komisarja Roka?« Presenečen sem se nasmehnil. Ko je poizvedel, kje stanujem, je obljubil, da me obišče.

KOMISAR ROK

»Prijazno sobo imaš,« je pozdravil in mi segel v roko. »Si že prej stanoval tu?« Ko sem mu povedal, da od rojstva, ker je bila to očetova hiša, je pogovor zastal. Ne eden ne drugi ni vedel, kako bi načela pogovor.

»Imaš radio, da se malo razvedriš —«

Povedal sem mu, da mi ga je podaril Primož, ki ga je tudi on poznal.

»Primož? No, ta ga ne bo pogrešal, ker se ne bo več vrnil.«

Zanimalo me je, od kod te novice? »Dobro vem, da se ne bo več vrnil. Gotovo ti je povedal, da je premenjal službo ter se pripravlja za potovanje v inozemstvo.«

»Prav takrat mi je podaril radio, češ da namerava kupiti nov model.«

»Morda bi se bil res vrnil, če mu ne bi zunaj ponudili dobro plačane službe. Moj znanec, ki se je bil srečal z njim, je pripovedoval, da mu je odkritosrčno priznal, da se ne misli vrniti. Mojega znanca so sicer izpraševali o vtisih, ki jih je dobil, pa ni vedel nič posebnega ne značilnega povedati. Rad bi vedel, česa ga sumničijo?«

Zagovarjal sem Primoža, da ni vzroka za sumničenje. »Obljubili so mu dobro plačo, ostal bo, dokler se ne bo naveličal. Prepričan sem, da se bo prej ali slej vrnil.«

Rok mi je ugovarjal, da presojam Primoža preveč s prijateljskim srcem. Spomnil me je, da mu je že v partizanih trda predla, ko se je svojeglavo sporekel s komandantom. »On se ne more in ne zna živeti v naš čas.«

»Poznam Primoža in tudi njegove slabosti, pa se ne strinjam s tabo. Prerad si nezaupljiv do človeka.«

Nisem videl obraza ne oči, a glas mi je pričal, da je uganil, na kaj sem mislil.

»Tudi o tem bi se rad s tabo pomenil. Zato sem prišel. Mislil si nase.«

»Uganil si,« sem dejal. »Marsikatero uro si mi zagrenil.«

»Priznam,« je dejal po daljšem premisleku. »Nisem bil pravičen do tebe. Najprej sem se te razveselil. Bil si starejši, izobražen človek, pričakoval sem, da bova postala dobra tovariša. Kakor veš, sem te pozdravil z veseljem in iskal tvojo družbo. Ti si se pričel odmikati. Dolgo nisem vedel, zakaj si prišel tako potrt med nas. Vzrok sem zvedel šele pozneje. Večkrat sva se o tebi pogovarjala s komandantom Žanom. Ni si belil glave zaradi tebe, ker je imel vero vate. Kadar sem mu govoril o svojih sumnjah, mi je vedno ugovarjal in trdil, da sem preveč nezaupljiv. Če sem ti omenil Zino, sem razločno videl, da se izogibaš pogovoru in se delaš, kakor da je ne poznaš. Vendar smo vedeli vsi, da je tvoje dekle. Saj je sporočila, da prideš z njo, kar smo smatrali tudi za politično poroštvo. Mislil sem, da se bova srečala kot tovariša, pa sva se bolj in bolj odbijala.«

»Zdaj veš, kako je bilo z Zino. Razumel boš, zakaj sem povešal glavo, ti pa si silil vame, in če si le mogel, drezal v bolečino. Povem ti, da sem te prav zaradi tega zamrzil.«

»Čutil sem tvojo sovražnost. Morda sem jo napak razumel.«

»Ne vem, kako bi se tebi zdelo, če bi kdo brskal po tebi, da bi ti izpulil vse misli. Se spominjaš, kako si silil vame, da bi ti priznal svojo bojazen pred smrtjo.«

»Nikoli nisi pomislil, da te izprašujem tudi zaradi sebe. Sam bi bil rad na čistem, kako je z mano? Tudi mene je strašila misel na smrt, čeprav si bojazni nisem hotel priznati. Radoveden sem bil, kaj mi boš odgovoril. Seznanil sem se s teboj šele v partizanih. Poprej sem te le po imenu poznal. Lahko si predstavljaš, kako me je tvoje vedenje motilo kot tovariša in kot komisarja. Čeprav mi že dalj časa nisi prikrival sovražnosti, sem nazadnje moral postati oprezen. Nehal

sem se pogovarjati s teboj in te samo opazoval. Z Žanom sva se sporekla zaradi tebe. Vedno te je zagovarjal.«

»Opazil sem, kako me tvoje oči zasledujejo. Nisem pa si bil na jasnem, ali resno misliš na kakšno zvezo z onima dvema, ki sta pobegnila.«

»Ne, nisem mislil. Zasliševal sem te brez Žanove vednosti. Ker si se tako sovražno do mene vedel, sem se te lotil z drugim načinom, s komisarskim, da bi te zadel kot človeka. Vedel sem, da nisi imel opravka z ubežnikoma in vendar sem te zasliševal kot tihega vedca. Povem ti, da sem storil to nalašč iz gole objestnosti.«

»Zelo si me ponižal. Ne toliko pred tovariši, ki niso vedeli, za kaj gre, ampak mene kot človeka.«

»Kriva je bila tega tudi moja mladost. Večkrat sem imel izkušnje, da bi preizkusil svojo moč kot komisar. V resnici pa je bil to obračun med nama.«

Starinska ura nama je merila čas, ki sva ga premolčala. Nenadoma sem občutil njegovo roko, ki je stisnila mojo.

»Zdaj veš vse. Odleglo mi je, da sem ti lahko vse povedal. Težilo me je. Vem, česa sem kriv. Ne bi se smel dati zapeljati, da bi te politično osumil. Med nama so bile navadne človeške stvari. Nespametne besede, zagrenjenost in mržnja. Med nama je bilo toliko nesporazumov, da bi jih najbrž v partizanih ne mogla poravnati.«

Nisem vedel, kaj bi mu odgovoril. Molče sem ga poslušal.

»Bila je stalna napetost, v kateri smo živeli, utrujenost, lakota, telesna in živčna izčrpanost, marsikaj se je iz tega izcimilo. Tudi smrti, nezaslužene smrti.« —

Zdelo se mi je, kakor da nekaj premišlja. Potem se je njegov glas zvišal. »Videl sem te, kako te je zadelo in kako je padel Žan. Nobenega strahu bi ti ne mogel očitati, laže neprevidno drznost. Ko so se fašisti umaknili, sem prišel k tebi. Najprej sem mislil, da si mrtev, toda srce je utripalo. Ves obraz ti je zalivala kri. Ko sem te nesel na plečih, sem večkrat prisluhnil, če nisi že izdihnil. V štabu smo ti za silo izmili obraz. Vedel sem, da ne boš več videl.«

»Dolgo mi tega niso priznali. Ko sem bil premeščen v drugo bolnišnico, mi je zdravnik povedal, da bom ob vid. Takrat sem si hotel vzeti življenje.«

»Ne bom in nočem te tolažiti, da si za svobodo žrtvoval svoje oči. Moraš se vživeti, oči ti ne more nihče več vrniti. Milijoni so izgubili življenje, ti si ostal živ. Čeprav slep, spadaš še vedno v svet živih.«

»Če bi me bilo takrat zadelo do smrti, bi bilo vse opravljeno. Kaj naj počnem slep? Kar mi povedo ušesa, to vem o življenju. Brati,

študirati ne morem več. Če se v sobi prižge luč, je ne vidim. Videz sveta in neba mi je zaprt.«

»Vem, da bi bila vsaka tolažilna beseda odveč. Sprijazniti se moraš z usodo. Življenje kaj rado pozablja svoje žrtve, prej ali slej.«

»Ko greva z materjo na sprehod, slišim večkrat pomilovalne besede, da sem najbrž njen slepi sin. Veruj mi, da mi je življenje v večjo nadlego kot v veselje.«

»Prepričan sem, da te tlači zavest slepote, a zdi se mi, da ti človeški glasovi vendar delajo veselje. Če bi ti bila dana izbira, ali živeti ali umreti, bi se sedaj gotovo odločil za življenje.«

»Če bi me bilo takrat ubilo, bi me samo mati objokovala. Ali je življenje brez sončnega žarka še življenje?«

»Življenje je tebi še vedno mistika. Ostal si star idealist. Upor si doživel, ne pa revolucije. In zdaj se boš zakrknil vase in v svojo usodo. Čisto boš izgubil posluš za čas.«

»Malo prej si mi še dejal, da spadam še v svet živih.«

Zdelo se mi je, da se je nasmehnil.

»Nisem mislil, da me boš napak razumel. Seveda v svet živih spadaš, nisem pa trdil, da boš razumel, kaj se je v življenju izpremenilo.«

»Oprost, ne razumem, na kaj meriš?«

»Svet se je zavrtel za sto osemdeset stopinj in z njim vse vrednote. Počasi nas zavest prepričuje, da se je revolucija šele pričela. Veš, ne razumem te, matematik in fizik si, po drugi plati pa še vedno sanjariš. Poslušal sem te včasih, ko si nam govoril o kozmičnih pojavih, pa sem imel vtis, da to ni bila fizika ampak fantazija.«

»Morda nisi vsega razumel?«

»Res je, nisem podkovan v fiziki, a šlo mi je za duha. Tehnika bo omogočila človeku nova spoznanja materije.«

»Govoril sem vam samo o osnovnih fizikalnih zakonih, ki se verjetno ne bodo spremenili, čeprav ne zanikam, da ne bi sedanji razvoj tehnike olajšal znanstveniku novih, revolucionarnih spoznanj.«

»Just, nisem te obiskal, da bi te kritiziral, žal bi mi bilo, da bi zopet podlegel obupu, o katerem si mi govoril. Bridko te je udarila vojna. Duha ti ni strla. Spoznal sem iz najinega pomenka, da se bolj, kot misliš, oklepaš življenja. Prepričan sem, da boš premagal tudi temo, v katero te je pahnilo usodno naključje.«

Zaradi dvomov mu nisem odgovoril. Ponavljati besede o mračnih domnevah in obupu se mi je zdelo nevšečno.

»Just, ali misliš, da tudi mi, ki smo ostali živi in nismo bili ranjeni, nismo marsičesa doživeli, kar je načelo našo življenjsko vero. Bila so razočaranja, ki niso več ozdravljiva. Pregarjajo nas smrti in nam

očitajo krvave roke. In vendar smo se zagrizli, da bi ustvarili novo življenjsko vsebino. Prav rad bom prišel, če boš želel, in ti tudi pomagal po svojih močeh. Mislim, da bi po vseh prejšnjih zoprnijah lahko postala prijateljka.»

Odkritosrčen glas mi je odkrival resničnost občutja. Stisnil sem mu roko.

PRVI POSKUSI

Kmalu po Rokovem obisku je prišel zvečer Gašper zelo čemerne volje. Videlo se je, da ga nekaj teži, z besedo pa je okleval. Počasi je le iztisnil, da je Miloš prinesel izpričevalo s slabim redom v računstvu.

»Just, ne smeš zameriti, tako sem danes popoldne razmišljal, če bi mu ti pomagal. Ne vem, ali ne razume ali se ne uči. Miloš ima veliko zaupanje vate, se pravi, da te spoštuje in bi se ti ne upiral. Zdi se mi, da se mu je računstvo tako zamrzilo, da ga šolanje ne veseli več kot prej.«

Gašperjeva prošnja me je presenetila. Nisem vedel, kako bi mu odgovoril. Zagotavljal sem mu, da ne zmorem, ker ne vidim. Nisem ga prepričal. Trdil je, da imam vse te račune v mezincu in da mi ni treba nič videti. Dovolj je, da poslušam. Zastonj sem ga prepričeval, da bi moral videti znake, ki jih bo fant zapisal, saj bi drugače ne vedel, ali je pogodil odgovor. Gašper se je upiral vsem razlogom in trdil svoje, da mi ni treba nič videti ne gledati, odgovore bom slišal in vedel, ali so pravilni.

Mati me je šepetaje prosila, da naj vsaj poskusim. Gašperju, ki ji je v trdih časih vedno pomagal, bi ne mogla odreči. Branil sem se še in prepričeval tudi mater, da ne zmorem. Ko je mati šaljivo pripovedovala, da sem ji neki dan na pamet izračunal, kaj je v trgovini plačala, se je Gašper nejevoljno namrdnil, da naj mi rajši več ne prigovarja, če mu na noben način nočem izpolniti želje. Da se ne bi Gašperju zameril, sem nazadnje pristal, brez odgovornosti za uspeh.

Gašper mi je stisnil roko in se nasmehnil. »Fant ni neumen, in če boš ti kaj pridal, bo že mogoče preveč.«

Miloš se je prismejal drugo popoldne. »Stric, oče je dejal, da mi boš ti pomagal v računstvu. Saj ti ne vidiš.«

Potolažil sem ga, da se bova že sporazumela. Tedaj sem zaslišal njegov smeh, ko me je navihanez izpraševal, če vem, kje je? Zdelo se mi je, da se je oglasil nekje spodaj. Posvaril sem ga, da ne bova norcev brila in se zabavala. Poznal sem ga, kako je igriv in da vsako priliko porabi za šale. Po glasu sem sodil, da ga je moja resnoba prizadela.

»Stric, ne zameri. Samo vic sem naredil. Veš, če se profesorju matematicke skrijem pod kateder ali pod klop, ne ugame, kje sem.«

Ko sem ga vprašal, če se večkrat skrije, se je zasmel, da se tudi drugi skrivajo. Že dvakrat, ko so pisali naloge, ni oddal zvezka. »Potem smo ga za nos vodili, da je zvezke izgubil. Stric, nimaš pojma, kako je besen, kadar ga dobro razkačimo.« Zanimalo me je, če je več takih junakov? Odgovoril je, da se posebno rad znaša nad njim in njegovim sosedom, ki ju krivi za vse, kar tudi drugi počno.

Vse, kar mi je med smehom povedal, je bila živa slika njegovega vedenja med matematičnimi urami. Bil je celo ponosen na svoja dejanja, češ da nima nihče takega poguma. Dopovedoval sem mu, da naj nikar ne hodi k meni, če bo še take neumnosti uganjal v šoli. Nekaj časa je molčal, potem me je zaskrbljeno vprašal, kaj poreko součenci, če se bo »poboljšal«, kot se je sam izrazil. Svetoval sem mu, naj ga to ne skrbi, ker so se njegova junaštva v očeh součencev že dovolj uveljavila in mu pridobila »slavo«. Zaradi te »slave« bo še občutil posledice, ker je na takem glaslu, se profesor ne bo nič pomišljal in mu bo še marsikatero hudobijo po krivici naprtil. Obljubil mi je, da ne bo jezikal in bo tudi zaradi krivičnih očitkov potlačil jezo.

Gašper je povedal prav, da fant ni neumen. Že prej sem opazil, kadar me je spremljal v Dom, da mi je zastavljal bistra vprašanja in se ni kar tako zadovoljil z odgovori. Videti pa je bilo, da živi bolj sam sebi prepuščen in svoji muhavi fantaziji, ki ga je v nemala za bojevita dejanja.

Zanemaril se je v matematiki. Že prva ura me je prepričala, da se povsod lovi, ker se mu je snov pomešala. Opozorjen, se kaj hitro znajde in se spomni marsičesa, kar je padlo skozi rešeto njegovega spomina.

Ko sva reševala prvo enačbo, mi je moral pripovedovati, kako jo rešuje. Poslušal sem ga in ga kmalu opozoril, da je pogrešil. Ni verjel. Poskusil je znova in me hotel prepričati, da se motim. »Stric, ti ne vidiš,« je ugovarjal z jokavim glasom. — »Ne vidim, a vem, da ni prav.« — »Kako moreš vedeti, če ne vidiš?« Svetoval sem mu, da naj enačbo še enkrat zapiše in glasno napoveduje, kako jo rešuje. Ko sem ga opozoril, kje se mu je vrinila napaka, se je čudil, kako sem mogel slep uganiti napako.

»Stric, ti bi lahko še danes učil.«

Njegov vzklik me je presenetil, da sem še dolgo premišljal o njem.

Odprl sem radio, da bi mi glasba ublažila utrujenost, ki sem jo občutil, ker nisem bil več vaju pozornega poučevanja. Nenadoma se

mi je zazdelo, da sem zopet zaslišal Miloševe besede »Stric, ti bi še danes lahko učil.«

Kakor sem se prej na vse načine izvijal, prepričan, da ne bom zmogel, so me pričele te ure veseliti. Miloš mi je razločno prebral vprašanje ali enačbo, zamislil sem se in hitro pogodil rešitev. Nekatere naloge so bile bolj zapletene in sem se moral zbrati, da sem lahko Milošu razložil, kako naj se loti reševanja. Težave so mi pripravile geometrične naloge, ker sem si moral šele izmisliti način, kako bi Milošu brez risbe, ki je nisem mogel slep načrtati, nazorno prikazal problem. S časom sva si olajšala razumevanje tudi v geometriji. Miloš je iz lepenke izrezal trikotnike, kvadrate, kroge, vse like, ki sva jih potem uporabljala pri urah.

Milošu sicer ni dala žilica miru, da ne bi še uganjal norčij med poukom, vendar so se profesorjeve pritožbe zelo omilile. Neki dan je prišel s sijočim obrazom, da se je rešitev težke naloge samo njemu posrečila. Vendar se mu je zamerilo, da je profesor izrekel opazko, da tudi slepa kura zrno najde. Zamera je bila kmalu pozabljena, ko se je pozneje profesor večkrat pošalil, da je junak, ki rešuje najtežje naloge. Ko je prinesel dober red v nalogi, se je ogrel za matematiko in mu niso bile več najine ure predolge, kakor si je poprej izmišljeval vsemogoča vprašanja, da bi me prelisil in zapravil čas.

Ure so me veselile, ne samo zaradi Miloševih vidnih uspehov, pomenile so tudi zame preizkušnjo znanja. Vedno jasneje sem se zavedal, da se moram odpovedati študiju novih matematičnih problemov. Posledice ran so ovirale naporno premišljevanje, slepota pa mi je preprečevala dejanski študij novih teorij. Trudil sem se, da bi počasi obnovil znanje, in našel način, kako bi ga v življenju uveljavil. Prebujalo se je skromno upanje, da bom rešil vsaj nekaj znanja in da ni vse pogubljeno.

ZINA

Mati je bila zdoma, ko je prišla Zina.

»Gotovo me nisi pričakoval,« je dejala in vstopila v sobo. Zmedel sem se, da sem za pozdrav samo zajeceljal. Zadržal sem brez besede njeno roko. Nekaj časa sva stala in molčala. Potem sem čutil, da mi je odtegnila roko. Šele sedaj me je prešinilo. Začutil sem vroči val na licih, na čelu, srce je nemirno utripalo. Večkrat sem moral zajeti sapo. Nenadoma me je zmrazilo po hrbtu, kakor da me obhaja zona. Zina je najbrž videla, kako me je njen obisk presenetil. Pohajanje sape,

trzaji na rokah in licih, ki so me živčno preletavali, niso mogli zatajiti strastne vznemirjenosti.

Domislil sem se, da ji še nisem ponudil stola. Glas mi je drhtel, ko sem jo povabil, naj se usede.

»Rok mi je povedal, kako je s teboj,« je mirno spregovorila in položila dlan na mojo roko.

Še vedno mi je glas nagajal in se zatikal. »Obiskal me je kot moj bivši komisar.«

»Vse mi je povedal. Nista se posebno dobro razumela.« Nisem je videl, a zdelo se mi je, da se je nasmehnila.

»Kako drugače bi bilo, če bi bila šla takrat skupaj.«

Zamislila se je. Ali se je ozirala po sobi? Ker je nisem videl, tudi njenega pogleda nisem mogel uganiti. In vendar sem čutil, skoraj videl njen obraz. V duhu sem slutil, kako ji dviguje dih prsi. Morda ni več tako vitka in stisnjena v pasu, kakor mi živi v spominu. Slepe oči ne vidijo resnice.

»Res, vse bi se bilo izpremenilo, če bi bila šla takrat skupaj,« je zamišljeno ponovila. »Najbrž naju ne bi pustili živeti skupaj, a vedela bi vendar drug za drugega. — Veš, Rok te je najprej lepo pozdravil in je mislil, da bosta dobra tovariša, ti pa si se trudil, da se mu ne bi prikupil.«

»Zina, imaš prav. Ko so tebe zadržali na bloku, sem prišel kakor brezumen na javko. Rok mi je z večnim izpraševanjem o tebi pričel presedati. Odgovarjal sem mu neprijazno in to se je stopnjevalo do zadirčnosti in sovražnosti.«

»Ti ga nisi razumel. Z Rokom sva bila skupaj v celici. Ti bi moral vedeti, da je bil on političen človek in še povrhu komisar. Ker so vsi vedeli, da si mi bil zelo blizu, je tudi Rok preko mene skušal spoznati tvoje nazore. Pri tem ni bilo prav nič vohunstva. Najprej si se pričel ti odtujevati, potem se je Rok kot komisar in partijec zelo spozabil. — Vsa ta sumničenja bi bila odpadla, če bi bila prišla skupaj.«

Kakor melodijo sem poslušal srčno toplino njenega glasu. Morda me je njen glas premotil, ko sem ga po dolgem času zopet zaslišal, da mi je zvenel še vedno kot v času najine ljubezni. Odmaknila je dlan in se nagnila bliže. »Povej, ali ti je bilo hudo takrat, ko so mi ukazali čakati na bloku?«

»Zina, mislil sem, da bo vsega konec. Hiše, cesta, vse se je vrtelo pred mano. Čisto omotičen sem se opotekal. Če bi me ne bila ti takrat pogledala in mi dala z očmi znamenja, bi se ne bil nikamor premaknil.«

»In bi bil storil največjo neumnost. Tega sem se zmeraj bala, ker sem vedela, da si preveč navezan name.«

Zmedla me je njena bližina. Ni bila strast, ki sem jo čutil po vseh žilah, doživljal sem zopet trenutke blažene sreče in lepote. »Zina, moje poti v partizane si res ne moreš misliti brez tebe in tvoje ljubezni. Ti si bila partijka, toda moje prepričanje in nazori se niso ločili od tvojih. Ljubil sem te zaradi tvojega upornega duha.«

Začutil sem zopet njeno dlan na roki. »Just, nikar o ljubezni. Bila sva neumna od mladosti. Zdi se mi, da se ne morejo ti časi več ponoviti. Življenje nam je poplaknilo sanje. Ali veš, zakaj so me takrat na bloku zadržali?«

Dejal sem, da ne vem. Imel sem občutek, da se je njen glas izpremenil. Zvenel je trše in bolj odločno. Posebno, ko me je posvarila, naj ne govorim o ljubezni.

»Veš, na bloku je bil oficir, ki je stanoval v naši sošesčini in me je spoznal. Pričeli so siliti vame, zakaj odhajam iz mesta in kakšne opravke imam zunaj. Nič kaj pametnega si nisem izmislila. Imela sem smolo, da je bil prav ta oficir na bloku. Če bi ga bila poprej zagledala, bi se bila midva vrnila. Preiskali so me, potem me je odpeljal oficir z avtomobilom na karabinjersko postajo. Aretirali so me, zaprli in obsodili.«

»Nič nisem zvedel o tebi. V zadnjem letu, ko sem bil že med invalidi, so govorili, da si prišla med partizane in da si padla. Resnice ni vedel nobeden.«

»O tebi sem slišala, da si padel skupaj s komandantom. Šele po vojni se je razneslo, da si oslepel zaradi ran. Rok mi je povedal, da živiš pri materi, in mi je prigovarjal, da naj te obiščem. Prav nerada sem to storila.«

Obmolknila je. Ko le ni izpregovorila, sem jo skoraj boječe vprašal: »Zakaj si se pomišljala?«

»Ti Rok ni povedal?«

»Ni črhnil o tebi.«

»Zakaj nerada? Bala sem se, da bi te zbolelo. Pred koncem vojne sem se omožila, imam tri otroke, najmlajši je šele leto star.«

Beseda je zastala. Morda je mislila, da me bo žalost potrla zaradi spominov na najino ljubezen.

»Zina, ne zavidam ti, da lahko uživaš življenje. Vedel sem, da se boš omožila, in si nisem prikrival, kaj še lahko pričakujem od življenja.«

»Veš, če bi se izgovarjala, da sem se omožila, ker sem vedela, kako je s teboj, bi ne govorila cele resnice. Nič nisem pomislila nate, tudi vprašala nisem po tebi in zato mi je vest branila k tebi. Zaljubila sem

se v človeka, ki sem ga že kot študenta poznala. Zdaj veš vso resnico. Morda me boš obsojal, da sem prehitro pozabila najino ljubezen.«

»Zina, prav nič ti ne morem očitati. Vso pravico si imela, da si izbrala življenje po svoji volji. Nobene obveznosti nisi imela. Prej si rekla, čas je sanje poplaknil. Ne samo tebi, tudi moje so izgubile prejšnjo moč. Ko sem spal prvo noč zopet v tej sobi, sem se spominjal tudi najine ljubezni. In vendar so bili to le spomini, daljni spomini, kakor bi poslušal sanjske melodije. Zina, kolikor te poznam in — mislim, da te — z mirnim življenjem bi se hitro sprla. Prepohlepna si, samosvoja in podjetna. Ali ni res?«

Zdelo se mi je, da premišlja, kaj bi odgovorila. Ni premišljala, veselo se je zasmejala. »Just, kakšne lastnosti mi boš še naprtil? Vem, da me dobro poznaš, nisi pa pomislil, da sem se nemara v teh letih izpremenila. Otroke imam rada. Škoda, da nimam več časa zanje. Materine skrbi pogrešajo. Z možem živiva pač tako. Ljubezen to ni, ne vem, kako bi rekla. Privadila sva se drug na drugega. Če bi naju kdo površno opazoval, bi mislil, da se razumeva in res ubrano živiva. V resnici pa živiva vsak svoje življenje in naju vežejo le skrbi za izobrazbo in ugodje otrok. Mislim, da sem mu jaz bolj pri srcu kot on meni. Včasih je tako ljubezniv do mene kakor v prvih časih najine ljubezni. V zadregi sem pred njim, ker sem marsikaterim možem, ki sem jih v življenju spoznala in vzljubila, srčno bližja kot njemu. Veš, če premišljam o svojem zakonu, je to čisto navadna malomeščanska zveza dveh zakoncev brez duhovnih poletov. Just, najino življenje sem si takrat čisto drugače predstavljala. Morda sem se motila ali pa se je po moji krivdi moj zakon tako spačil.«

»Zina, mislim, da sodiš o vajinem zakonu prečrno.«

»Just, ne bom ti vsega pripovedovala. Dobro veš, da sebi nisem nikoli prizanašala in da sem bila zmeraj odkritosrčen sodnik. Resnica pa je, da si nisem nikoli prizadevala, da bi se najino skupno življenje popravilo. Mislim, da bi bilo bolje, če bi se sploh ne bila omožila. Meni je delo vse. Zato nimam časa ne za moža ne za otroke. Prej si rekel, da sem podjetna. Res, dosegla bi rada, da bi se moje delo poznalo. Zato ti rečem, da resnično živim samo v delu.«

»Pozabila si, da živiš v delu, kadar ti vodiš delo.«

»In nosim tudi vso odgovornost.«

»Z občutkom partijske dolžnosti.«

»Med odgovornostjo in partijsko dolžnostjo ni razlike. Bolj me veže odgovornost do dela.«

»Kakor vidim, si se v marsičem izpremenila.«

»Življenje je pritaknilo izkušnje. Precej naivno sem si svet predstavljala. Ne bom ti pripovedovala, v kako trdi šoli sem bila in koliko je bilo razočaranj.«

»Povej mi, zakaj si me obiskala po dolgih letih?«

»Vse sem ti povedala. Pot k tebi ni bila lahka in vendar sem si tako želela, res želela, da bi te še enkrat videla.«

»Prišla si se torej poslavljat?«

»Nisem se prišla poslavljat. Če bi želel, bi te še obiskala. Kot prijateljica bi ti rada pomagala.«

»Ne misli, da se branim tvoje pomoči. Vendar ne vem, kako bi mi pomagala. Jaz živim največ od spominov in ti si mi bila med najlepšimi in najdražjimi spomini. Kadar te bo tod zanesla pot in se boš oglasila, me boš vselej razveselila.«

Zopet mi je stisnila roko, in kakor se mi je zdelo, iz sočutja.

»Rok mi je dejal, da si hudo trpel in da so bile tvoje rane strašne.«

»Zina, vse je minilo. Še mati, ki je videla zaceljene rane, se je zgrozila.«

Zina je vstala. »Just, če bi te res razveselila, bi te še obiskala, kadar bom utegnila.«

Glas se mi je zataknil v grlu. Ves prevzet sem nekaj zajecdljal za pozdrav. Zaslišal sem šumenje krila, vroče mi je stisnila roko in hitro odšla, da je nisem mogel spremiti do vrtnih vrat.

Obstal sem v sobi. Ura je tiktakala, ne da bi jo slišal. Srce je nemirno udarjalo, slišal sem ga v sencih. Skozi možgane je vršela samo ena misel. »Če bi jo mogel še enkrat videti!« Noge so se mi šibile in slabost me je obšla. Potne kaplje so mi drsele po čelu.

VALPURGINA NOČ

Mati se je pozno vrnila. Ko je zvedela, da me je obiskala Zina, ljubezen moja, ki sva skupaj nameravala v gozdove, se ji je v prsih utrnilo in je šepetaje vzdihnila: »Ubogi otrok moj.« Ni vedela, da sem jo slišal.

Po večerji je tožila, da je izmučena. »Ne vem, včasih sem še kaj prenesla, zdaj me vsaka pot utruji. Pomlad je in mi starci jo še bolj občutimo.«

Ni mi bilo do pogovora. Današnji obisk me je pretresel, da se nisem mogel zbrati. Premišljal sem o Zini in njenem življenju. Spoznal sem, da se je v marsičem izpremenila ali pa sem prej z ljubečimi očmi olepšaval njeno naravo. Nemirna je ostala, morda še bolj kot

prej. Ne more se nasititi življenja. Zina je bila odkritosrčna in še bridkejša se mi je prikazala moja usoda. Ali je to edina tolažba, če živim? Ne Zine ne zvezd ne cvetov ne bom nikoli več videl. Nobenega koraka, ki ga na pamet ne znam, ne morem storiti. Vse življenje mi bodo ljudje izkazovali le usmiljenje, ker drugače ne bi mogel živeti. Nekoč sem poskusil storiti konec, pa se mi ni posrečilo. Ali ne bi bilo to bolj pošteno? Odrešil bi se človeške miloščine. Končati, storiti zadnje dejanje? Ne bi mogel več, kar sem poskusil v prvem obupu. Narava se upira.

Bil sem truden. Koliko časa sem spal, ne vem, potem se je spanec spremenil v moreče sanje.

Zagledal sem oči, ki so se iskrile in me zvesto opazovale. Čigave so te oči? Nisem uganil. Potem se je prikazal obrazek, Milošev je. Začudil sem se, kako da sem ga spoznal, čeprav ga nisem še nikoli videl? V sanjah sem ugibal, ali ga res vidim. Nenadoma se je pričel obrazek skrivati med vzorci razrezane lepenke. Med trikotniki, krogi, kvadrati se je oglašal vesel glas: Stric, sem že uganil. Nekje se je skrival pod izrezanimi liki. Slišal sem poredni glas, videti ga nisem mogel. Razkopaval sem kose lepenke, ni se mi ga posrečilo odkriti, čeprav se je nenehno oglašal in hudomušno bril norce z menoj. Zaril sem se v kupe lepenke, da mi je pohajala sapa.

Nenadoma so se med lepenko pokazali črni fašisti. Upirali so vame grozeče oči. Tresel sem se pred njimi, drgetal, vedel sem, da me zasledujejo z morilnimi nameni. Obkročili so me. Že čutim vročo sapo iz njihovih ust. Zona me obliva, gomazi mi po hrbtu, žarki njihovih oči me prebadajo. Čutim, kako se dotikajo kože, ki me peče kot žerjavica. Tresk me pahne vznak, v glavi se mi vse vrti, ognjeni curki brizgajo vame in mi palijo možgane. Zagledam grozno prikazen. Svojo glavo vidim. Ožgana je, iz oči lije kri, čelo je razbito in vendar se glava drži vratu in me gleda. Tako strašen je pogled nanjo, da zaškrtam z zobmi. Ne morem je gledati in vendar moram.

Nekdo me prebuja. Ne zavem se še. Nad sabo čutim materine roke, ki me božajo po licih. Polagoma se osvestim. »Zakaj ječiš, sinko, te bole rane?

»Ne, imel sem grozne sanje. Svojo glavo sem gledal.«

»Minilo bo, sinko. Naj ostanem pri tebi?«

»Ni treba, mati. Samo pil bi, zelo sem žejen.« Medtem ko mi je mati pripravljala limonado, še nisem mogel pozabiti grozne glave. Šele požirki so me pomirili. Prosil sem mater, naj se nikar ne vznemirja.

»Veš, spala bom samo z enim očesom.«

Zopet se je spanec prelevil v sanje. Stal sem pred domačo hišo in upiral oči v zvezde. Vedno više sem se dvigal, dokler se nisem znašel v zvezdnem vrtu. Šelestele so zvezde mimo mene, niso me vznemirjali ognjeni zublji, ki so iz neizmernih daljav razsvetljevali temo, v katero se nisem drznil ozreti. Krčevito sem se bal, da me ne bi vsesala votla tema. Občutil sem bolečine v glavi, ko sem poskušal uganiti, ali je prostor ali ga ni. Nekoč so trdili, da je vesoljni prostor upognjen. Ugibal sem, od kod ti spomini? Nisem se mogel domisliti formule za upognjeni prostor.

Nenadoma so pričele zvezde izginjati, kakor bi se topile. Od nekod je lila žametna luč in zlatila prostor. Ob sebi sem zagledal žensko telo. Smehljal ji je žarel pod dolgimi trepalnicami. Objele so me bele roke in me prižele nase. Vroče ustnice se niso ločile od mojih. Njene nežne prsi so se živo upirale vame. Ko sem se jih dotaknil z ustnicami, so se napele in so jih srhi spreleteli. Poljuboval sem leva, desna nedra, njene oči so strastno žarele.

Zjutraj sem se prebudil izmučen, z bolečino v glavi. Dolgo se nisem znašel po tej zdražljivi noči, v kateri sem videl, ne da bi vedel, zopet živo Zino.

MATERINA SMRT

Presoditi dneva nisem mogel, vendar se mi je zdelo, da se je mati zamudila. Domneval sem, da ima najbrž delo na vrtu. Cvetele so vrtnice in cinije, ni bilo dneva, da jih ne bi pregledala. Stara ura se je oglasila. Odbila je deveta. V materini sobi je bila tišina. Za silo sem se oblekel in oprijemaje se odšel v kuhinjo. Otipal sem mrzel štedilnik, kar me je presenetilo. Potem sem odprl zunanja vrata. Tudi med gredicami se niso čuli koraki. Čudne sumnje so me pričele motiti. Materina odsotnost mi je bila nerazložljiva. Karkoli sem otipal v kuhinji, vse je bilo mrzlo. Vrnil sem se v sobo. Tesnoba me je zajela. Stopil sem v materino sobo in se pritipal do postelje. Mati še ni vstala. Ko sem se dotaknil roke, je bila mrzla. Pobožal sem jo po obrazu in se zdrznil pred mrzloto lica. Zavedel sem se, da je mati mrtva.

Spomnil sem se, kako mi je pred dnevi potožila, da se čuti utrujena. Krivila je pomlad. Morda je bilo srce?

Obsedel sem na postelji.

Bila je preprosta žena in vendar je njeno srce sijalo s čudovitim žarom. Rodila se je v hiši skromnega življenja. Sreča se ji je le redko nasmehnila. Morda so se ji oči vnamale, ko ji je oče stisnil roko in ji povedal, da jo je izbral za ženo. Živela sta ob borni plači in še celo

hranila za hišo. Ko sem se jaz oglasil v hiši, si nista mogla privoščiti nobenega veselja. Po očetovi smrti so obviseli še dolgovi od zidanja in žalostna pokojnina. Kako je mogla plačati dolgove in še mene šolati, mi je ostala uganka. Ko sem dobil suplenturo, se nama je življenje popravilo. Po nekaj svetlejših letih so prišla zopet mračna. Ko sem odšel v partizane, so mi vzeli plačo, toda mati je voljno prenašala nevarno življenje. Vedno v mislih pri meni. In še slepega, ko sem se vrnil v njeno naročje, se je razveselila. Njeno skrito življenje je sijalo za vse.

Stisnil sem ji mrzlo roko. Molče, ne da bi se od koga poslovila, je odšla. Spominjal se je bo Gašper, ženica, pri kateri je kupovala semena, in morda še kdo izmed sosedov. Skromna srca, pa najsi še tako bogata tihih lepot, ne zapuščajo vidnih sledi v življenju. Človeško življenje se z njimi gnoji.

Iz slepih oči niso tekle solze. Zavest, da sem izgubil edinega človeka, čigar življenje je bilo samo meni darovano, in da ne bo nikogar, ki bi me še kdaj ljubil, je bila grenkejša od žalosti.

Njena mrzla roka me je zgrozila. Prešinila me je zavest, da to telo ni več mati, ki je živela. S smrtjo se človek izpremeni samo še v spomin življenja.

Mati, tudi tvoj slepi sin je samo spomin velike, strastne vojne.

RESIGNACIJA

Valentin Cundrič

Šel sem na vrt,
lasje
mi duhtijo kot trava,
jezik cvete.
Roke postajajo sapa.
Med vetrovi,
ki se kot umiti jeleni,
obrizgani s sokom
alg,
vračajo v gozdove,
sem steblo,
polno poznih popkov,
polno ptic, ki si ne upajo
odleteti.